

ПІДПИСАТИСЬ НА НОВИНИ

Кримінальна відповідальність за порушення законів та звичаїв війни: двадцять запитань та відповідей

19.09.2022 [Микола Хавронюк \(https://pravo.org.ua/authors/mykola-havronyuk/\)](https://pravo.org.ua/authors/mykola-havronyuk/)

[Кримінальне право \(https://pravo.org.ua/category/voyennyj-stand/kryminalne-pravo-kryminalna-yustytziya-voyennyj-stand/\)](https://pravo.org.ua/category/voyennyj-stand/kryminalne-pravo-kryminalna-yustytziya-voyennyj-stand/) /

[Воєнний стан \(https://pravo.org.ua/category/voyennyj-stand/\)](https://pravo.org.ua/category/voyennyj-stand/)

Микола Хавронюк, доктор юридичних наук, професор НАУКМА, експерт ЦППР відповідає на актуальні питання щодо кримінальної відповідальності за порушення законів та звичаїв війни

Стаття 438. Порушення законів та звичаїв війни 1. *Жорстоке поводження з військовополоненими або *цивільним населенням, *вигнання цивільного населення для примусових робіт, *розграбування національних цінностей на окупованій території, *застосування засобів ведення війни, заборонених міжнародним правом, *інші порушення законів та звичаїв війни, що передбачені міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а також віддання наказу про вчинення таких дій – караються позбавленням волі на строк від восьми до дванадцяти років. 2. Ті самі діяння, якщо вони поєднані з *умисним вбивством, – караються позбавленням волі на строк від десяти до п'ятнадцяти років або довічним позбавленням волі.

Таким чином, стаття містить сім форм злочину – і всі вони сформульовані, більшою чи меншою мірою, за правилом **бланкетної диспозиції**: неможливо з'ясувати, що таке, наприклад, «жорстоке поводження» або «заборонені засоби ведення війни», а тим більше «інші порушення», не звернувшись до відповідних міжнародних договорів у сфері МГП.

Між тим, держави-учасниці Женевських конвенцій 1949 р. зобов'язалися прийняти закони, в яких встановити **ефективну** кримінальну відповідальність і покарання для осіб, які вчиняють чи віддають накази вчиняти будь-які серйозні порушення цих Конвенцій (ст. 49 Конвенції I, ст. 50 Конвенції II, ст. 129 Конвенції III і ст. 146 Конвенції IV).

Починаючи з 2014 р. українському законодавцю треба було остаточно відмовитися від принизливого наслідування радянського та російського законодавчого досвіду. Однак до сьогодні статті 436, 437–442 КК України майже слово в слово повторюють статті 353, 354, 355–358 КК РФ, – так, ніби ті містять зразкові тексти.

В українській науці кримінального права статті 438 КК було присвячено єдине дисертаційне дослідження: Миронова Валентина Олександрівна. Кримінальна відповідальність за порушення законів та звичаїв війни : Дис... канд. наук: 12.00.08 2008.

У ньому авторка пропонує у цілому залишити цю статтю, як є, лише з певними змінами:

«1. Грубе порушення міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України щодо осіб, які перебувають під заступництвом під час війни чи іншого збройного конфлікту, знищення національних цінностей або заволодіння ними, що не викликано військовою необхідністю, застосування засобів та методів ведення війни заборонених міжнародним правом, інші порушення законів та звичаїв війни, що передбачені міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а також віддання наказу про вчинення таких дій – караються позбавленням волі на строк від восьми до п'ятнадцяти років або довічним позбавленням волі. 2. Недбалість військового начальника або керівника організованого руху опору, яка спричинила порушення підлеглими законів та звичаїв ведення війни чи інших збройних конфліктів – карається позбавленням волі на строк від трьох до п'яти років».

На превеликий жаль, Президент України так і не підписав Закон від 20.05.2021 р. «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо імплементації норм міжнародного кримінального та гуманітарного права».

У разі його підписання вже давно фахівці підготували б науково-практичний коментар, чим значно полегшили б для суддів застосування закону.

Знаходиться без руху в парламенті від дня його реєстрації 15.04.2022 р. і аналогічний проєкт Закону №7290.

Статей, подібних до ст. 438, в яких міститься відсилання до міжнародних договорів, у КК України лише чотири (статті 244, 438, 439, 440). Всі вони специфічні, оскільки вимагають знання міжнародного права.

І нам надзвичайно не вистачає синергії кримінологів і міжнародників.

- 1. Що таке міжнародний договір України?
 - 2. Чи йдеться у ст.438 КК про чинний міжнародний договір?
 - 3. Що означають слова «згода на обов'язковість надана Верховною Радою України»?
 - 4. Коли міжнародний договір вважається чинним для України?
 - 5. Чо є чинним міжнародний договір, не доведений до відома населення України?
 - 6. Чи вважаються чинними міжнародні договори, згода на обов'язковість надана не Верховною Радою України?
 - 7. Як вирішувати суперечності в положеннях різних міжнародних договорів та національних законів?
 - 8. Яким є загальний перелік міжнародних договорів України у сфері МГП?
 - 9. Які існують порушення законів та звичаїв війни, крім прямо згаданих у ст. 438 КК України?
 - 10. Хто є суб'єктом злочинів, передбачених ст.438 КК України?
 - 11. Хто такі комбатанти?
 - 12. Чи всі комбатанти мають імунітет? І на що він поширюється?
 - 13. Чи є комбатанти суб'єктами інших вчинених на території України злочинів, передбачених КК України?
 - 14. Чому важливо відповідні діяння правильно кваліфікувати саме за ст. 438 КК України, а не як «загальнокримінальні» злочини?
 - 15. Які діяння слід розуміти під розграбуванням національних цінностей, під застосуванням засобів ведення війни, заборонених міжнародним правом у ст. 438 КК України?
 - 16. Які діяння слід розуміти під відданням наказу у ст. 438 КК України?
 - 17. Коли умисне вбивство слід кваліфікувати за ст. 438 КК України?
 - 18. Як наразі кваліфікувати не наказ підлеглим про порушення законів та звичаїв війни, а неналежний контроль за підлеглими, які вчинили такі порушення?
 - 19. Чи можуть бути застосовані у разі порушення законів та звичаїв війни положення КК України щодо обставин, що виключають протиправність діяння?
 - 20. Чи будуть застосовуватися положення ст. 438 КК України у разі прийняття проекту Закону №7290?
-

Запитання 1. ЩО ТАКЕ МІЖНАРОДНИЙ ДОГОВІР УКРАЇНИ?

Поняття «*міжнародний договір України*» (ст. 1 Закону «Про міжнародні договори України») містить чотири ознаки, відповідно до яких:

- він укладається з іноземною державою або іншим суб'єктом міжнародного права,
- він регулюється міжнародним правом (а не цивільним чи адміністративним),
- це договір, укладений у письмовій формі, незалежно від того, міститься він в одному чи декількох пов'язаних між собою документах,
- за своїм найменуванням це не обов'язково саме договір, а найчастіше – конвенція або ж угода, протокол (додатковий протокол), акт (заклучний акт), статут, декларація або навіть низка пов'язаних між собою договорів (як-от Женевські конвенції та протоколи до них).

Запитання 2. ЧИ ЙДЕТЬСЯ У СТ. 438 КК ПРО ЧИННИЙ МІЖНАРОДНИЙ ДОГОВІР?

Так. Адже частиною національного законодавства України є лише чинні міжнародні договори (ст. 9 Конституція України).

Закони України про кримінальну відповідальність повинні відповідати положенням, що містяться в чинних міжнародних договорах, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України (ч. 5 ст. 3 КК України).

Отже, частиною національного законодавства України не є нечинні міжнародні договори України, навіть якщо згода на обов'язковість їх надана ВР.

Наприклад, тривалий час після її ратифікації Україною 14.07.1993 р. не була чинною Міжнародна конвенція про боротьбу з вербуванням, використанням, фінансуванням і навчанням найманців від 4 грудня 1989 р., оскільки для набрання нею чинності потрібно було, щоб її ратифікували 22 держави. А це сталося лише у 2001 році.

Запитання 3. ЩО ОЗНАЧАЮТЬ СЛОВА «ЗГОДА НА ОBOB'ЯЗKOBIBCTЬ HADANA BEPXOBHOЮ PADOЮ УКPАЇНИ»?

Міжнародні договори набирають чинності для України після надання нею згоди на обов'язковість міжнародного договору відповідно до цього Закону в порядку та в строки, передбачені договором, або в інший узгоджений сторонами спосіб (ст. 14 Закону «Про міжнародні договори України»).

Згода України на обов'язковість для України міжнародного договору може надаватися:

- 1) **Верховною Радою України** у формі закону – шляхом ратифікації чи приєднання до договору;
- 2) Президентом у формі указу чи Кабінетом Міністрів у формі постанови – шляхом підписання (не як стадія укладання, а саме як форма згоди), затвердження чи прийняття договору;
- 3) іншим шляхом, про який домовилися сторони (статті 8–13 Закону «Про міжнародні договори України»).

Міжнародні договори, згоду на обов'язковість яких ВР України не надавала, не вважаються чинними.

Наприклад, такою є Конвенція з касетних боєприпасів від 30 травня 2008 р.

Запитання 4. КОЛИ МІЖНАРОДНИЙ ДОГОВІР ВВАЖАЄТЬСЯ ЧИННИМ ДЛЯ УКРАЇНИ?

Завжди треба дивитися текст самого договору. А не, наприклад, текст закону про ратифікацію і не ч. 5 ст. 94 Конституції України («Закон набирає чинності через десять днів з дня його офіційного оприлюднення, якщо інше не передбачено самим законом...»).

Наприклад, Другий протокол до Гаазької конвенції про захист культурних цінностей у разі збройного конфлікту 1954 року, від 26 березня 1999 р. визначає (статті 43 і 44), що він набирає чинності:

- 1) загалом – через три місяці після здачі на зберігання двадцяти ратифікаційних грамот, документів про прийняття, затвердження або приєднання, при цьому
- 2) для кожної Сторони – через 3 місяці після здачі на зберігання цієї Стороною своєї ратифікаційної грамоти, документа про прийняття, затвердження або приєднання, АЛЕ
- 3) в разі збройного конфлікту для Сторін конфлікту, які здали на зберігання ратифікаційні грамоти чи документи про прийняття, затвердження цього Протоколу або приєднання до нього до чи після початку ворожих дій або окупації, – негайно.

Тому в Законі від 30.04.2020 р. «Про приєднання України до Другого протоколу до Гаазької конвенції про захист культурних цінностей у разі збройного конфлікту 1954 року» вказано, що Протокол набирає чинності для України негайно після здачі на зберігання Генеральному директору ЮНЕСКО документа України про приєднання.

Запитання 5. ЧИ Є ЧИННИМ МІЖНАРОДНИЙ ДОГОВІР, НЕ ДОВЕДЕНИЙ ДО ВІДОМА НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ?

«Закони та інші нормативно-правові акти, що визначають права і обов'язки громадян, не доведені до відома населення у порядку, встановленому законом, є нечинними» (ст. 57 Конституції України”).

Чи можуть бути сумніви у тому, що міжнародний договір є нормативно-правовим актом?

Напевно, ні. Це прямо впливає, зокрема, з того, що чинні міжнародні договори України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства і застосовуються у порядку, передбаченому для норм національного законодавства; якщо міжнародним договором України, який набрав чинності в установленому порядку, встановлено інші правила, ніж ті, що передбачені у відповідному акті законодавства України, то застосовуються правила міжнародного договору (ст. 9 Конституція України, ст. 19 Закону «Про міжнародні договори України»).

А тому, якщо міжнародний договір, що визначає права і обов'язки громадян, не доведений до відома населення України, він є нечинним.

Чинні міжнародні договори України публікуються українською мовою в «Зібранні діючих міжнародних договорів України» та інших офіційних друкованих виданнях України (ч. 1 ст. 21 Закону «Про міжнародні договори України»).

Отже, **частиною національного законодавства України не є:**

- 1) чинний міжнародний договір, не опублікований в «Зібранні діючих міжнародних договорів України» та (крім того, водночас) в інших офіційних друкованих виданнях України (ними є «Офіційний вісник України», «Відомості Верховної Ради України», газети «Урядовий кур'єр», «Голос України»)
- 2) чинний міжнародний договір, опублікований в офіційних друкованих виданнях України, але не українською мовою.

Запитання 6. ЧИ ВВАЖАЮТЬСЯ ЧИННИМИ МІЖНАРОДНІ ДОГОВОРИ, ЗГОДА НА ОБОВ'ЯЗКОВІСТЬ НАДАНА НЕ ВЕРХОВНОЮ РАДОЮ УКРАЇНИ?

Наприклад, Додатковий протокол (I), Додатковий протокол (II) до Женевських конвенцій 1977 р. ратифіковані Указом Президії Верховної Ради УРСР.

Інший приклад: Конвенція про заборону розробки, виробництва і накопичення запасів бактеріологічної (біологічної) і токсинної зброї та про їх знищення, 10 квітня 1972 р., від імені СРСР підписана 10 квітня 1972 р., ратифікаційна грамота здана 26 березня 1975 р. і в цей же день конвенція набрала чинності для СРСР.

На жаль, Конституція України та Закон «Про міжнародні договори» про **правонаступництво** прямо не згадують.

Але є інші норми:

1) Закони та інші нормативні акти, прийняті до набуття чинності цією Конституцією, є чинними у частині, що не суперечить Конституції України (пункт 1 Розділу XV «Перехідні положення» Конституції України);

2) Україна підтверджує свої зобов'язання за міжнародними договорами, укладеними Українською РСР до проголошення незалежності України; Україна є правонаступником прав і обов'язків за міжнародними договорами Союзу РСР, які не суперечать Конституції України та інтересам республіки (статті 6 і 7 Закону «Про правонаступництво України»).

3) закони про кримінальну відповідальність повинні відповідати положенням, що містяться в чинних міжнародних договорах, згоду на обов'язковість яких надано ВР (ч. 5 ст. 3 КК України).

Проте, Україна у встановленому порядку не визнала себе правонаступником прав і обов'язків за міжнародними договорами, ратифікованими до появи СРСР.

Тому, наприклад, навряд чи є частиною національного законодавства України:

– Декларація про скасування застосування вибухових та запалювальних куль, 29 листопада / 11 грудня 1868 р.

– Декларація (IV, 2) щодо задушливих газів, Гаага, 29 липня 1899 р.

– Декларація (IV, 3) про незастосування куль, що легко розгортаються і сплющуються, Гаага, 29 липня 1899 р.

– Конвенція IV про закони і звичаї ведення війни на суходолі та додаток до неї: Положення про закони і звичаї війни на суходолі, Гаага, 18 жовтня 1907 р.

– Конвенція V про права та обов'язки нейтральних держав та осіб у разі сухопутної війни, Гаага, 18 жовтня 1907 р.

– Конвенція XIII про права та обов'язки нейтральних держав у разі морської війни, Гаага, 18 жовтня 1907 р.

Жаліти про це навряд чи доцільно, оскільки всі необхідні положення цих застарілих Конвенцій враховані у наступних відповідних міжнародних договорах, зокрема у Протоколі I до Женевських конвенцій 1949 р.

Хоча МЗС України спеціально підтверджував чинність для України цих Гаазьких договорів, все ж важко погодитися, що такого підтвердження достатньо. Є також міжнародні договори (зокрема, деякі інші Гаазькі конвенції від 18.10.1907 р.), які, хоча і були укладені до появи СРСР, але визнані такими, що мають силу для СРСР згідно з нотою МЗС СРСР від 7 березня 1955 р.:

- Конвенція про мирне вирішення міжнародних зіткнень;
- III Конвенція про відкриття військових дій;
- VI Конвенція про становище ворожих торгових судів на початку воєнних дій;
- VII Конвенція про звернення торгових судів до судів військових.

Також є обґрунтовані сумніви щодо їх чинності для України.

Але все це – лише ще один аргумент на користь необхідності ратифікації Римського статуту МКС та імплементації його положень в національне кримінальне законодавство.

Запитання 7. ЯК ВИРІШУВАТИ СУПЕРЕЧНОСТІ В ПОЛОЖЕННЯХ РІЗНИХ МІЖНАРОДНИХ ДОГОВОРІВ ТА НАЦІОНАЛЬНИХ ЗАКОНІВ?

Можуть виникати певні проблеми, пов'язані з таким:

1) Українська юридична консультаційна група (ULAG) звертає увагу на те, що офіційні переклади міжнародних договорів у сфері МГП, зокрема Женевські конвенції, містять значну кількість помилок. І це не дрібні помилки, а:

- пропущені фрагменти статей,
- переклад з протилежним до оригіналу змістом,
- некоректний переклад термінів або їх не уніфіковане застосування.

Наприклад, у ст. 51 IV Женевської конвенції про захист цивільного населення під час війни пропущено речення: «Не допускаються тиск чи пропаганда, спрямовані на забезпечення добровільного вступу на службу».

Інший приклад. У ст. 146 цієї ж IV Женевської конвенції вказано: «Кожна Висока Договірна Сторона зобов'язується розшукати осіб, яких обвинувачено у вчиненні або в наказі вчинити такі серйозні порушення, і представляють таких осіб, незалежно від їхнього громадянства, перед своїми судами. Вона може також, якщо вона вважає це потрібним, і відповідно до положень свого законодавства, передати таких осіб для судового процесу іншій заінтересованій Високій Договірній Стороні за умови, що така Висока Договірна Сторона не має доказів, які давали б підстави для обвинувачення таких осіб». В офіційному тексті написано навпаки: «має докази». Джерело. (<https://m.facebook.com/ULAGroup.lawyers/photos/pcb.1359261951141035/1359261684474395/?type=3&source=48>)

2) є інші нюанси перекладу.

Скажімо, термін «*systematic*» в положеннях МГП щодо нападу можна перекладати по-різному: або як «систематичний» («два і більше рази»), або як «системний». Другий варіант краще відображає суть нападу;

3) для застосування окремих положень ст. 438 КК України одночасно слід враховувати різні міжнародні договори, окремі положення яких регулюють однакові питання, але вживають різну термінологію і навіть мають деякі суперечливі положення.

Наприклад: Женевські конвенції 1949 року і Протоколи до них, і Конвенцію про запобігання злочину геноциду та покарання за нього 1948 р., і Конвенцію про захист усіх осіб від насильницьких зникнень 2006 р. та ін.;

4) так само визначення термінів в окремих міжнародних договорах зі сфери МГП можуть суперечити визначенням термінів та їх синонімів у національному законодавстві: «катування», «тортури», «зґвалтування», «нелегальне ув'язнення», «насильницьке зникнення», «заподіяння тяжких

страждань», «серйозне тілесне ушкодження», «шкода здоров'ю», «фізичне каліцтво», «примусова вагітність» тощо.

Розв'язати всі ці суперечності не легко, а правил їх вирішення взагалі немає. Тому суд є вільним розв'язувати їх за правилами вирішення колізій, які є традиційними в науці і судовій практиці (наприклад, правил вирішення темпоральних колізій).

Запитання 8. ЯКИМ Є ЗАГАЛЬНИЙ ПЕРЕЛІК МІЖНАРОДНИХ ДОГОВОРІВ УКРАЇНИ У СФЕРІ МГП?

Таблиця 1. Перелік основних міжнародних договорів України

у сфері міжнародного гуманітарного права

(Україна є стороною всіх названих вище міжнародних договорів, за винятком двох – виділені нижче жовтим кольором).

<i>Щодо захисту жертв збройних конфліктів:</i>	
1.	Женевська конвенція про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях від 12 серпня 1949 р. (ЖК I);
2.	Женевська конвенція про поліпшення долі поранених, хворих і осіб, що зазнали корабельної аварії, зі складу збройних сил на морі від 12 серпня 1949 р. (ЖК II);
3.	Женевська конвенція про поводження з військовополоненими від 12 серпня 1949 р. (ЖК III);
4.	Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 р. (ЖК IV);
5.	Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 р., що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів, від 8 червня 1977 р. (ДП I);
6.	Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 р., що стосується захисту жертв збройних конфліктів неміжнародного характеру, від 8 червня 1977 р. (ДП II);
7.	Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 р., що стосується прийняття додаткової відмітної емблеми, від 8 грудня 2005 р. (ДП III);
8.	Конвенція про права дитини, Нью-Йорк, 20 листопада 1989 р.;
9.	Факультативний протокол до Конвенції про права дитини, що стосується участі дітей у збройному конфлікті, Нью-Йорк, 25 травня 2000 р.;
10.	Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання, 10 грудня 1984 року

Щодо захисту культурних цінностей:

11. Гаазька конвенція про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту, 14 травня 1954 р.;
12. Перший протокол до Гаазької конвенції про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту, 14 травня 1954 р.;
13. Другий протокол до Гаазької конвенції про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту, 26 травня 1999 р.;

Щодо захисту навколишнього середовища:

14. Конвенція про заборону військового або будь-якого іншого ворожого використання засобів впливу на навколишнє середовище, 10 грудня 1976 р.;

Щодо обмеження використання засобів ведення війни:

15. Женевський протокол про заборону використання на війні задушливих, отруйних чи інших подібних газів і бактеріологічних засобів, 17 червня 1925 р.;
16. Конвенція про заборону розробки, виробництва і накопичення запасів бактеріологічної (біологічної) і токсинної зброї та про їх знищення, 10 квітня 1972 р.;
17. Конвенція про заборону або обмеження застосування конкретних видів звичайної зброї, які можуть вважатися такими, що наносять надмірні пошкодження або мають невибіркову дію, 10 жовтня 1980 р. (KB33), з поправкою до неї від 21 грудня 2001 р.;
18. Протокол про осколки, які не визначаються, 10 жовтня 1980 р. (Протокол I до KB33);
19. Протокол про заборону або обмеження застосування мін, мін-пасток та інших пристроїв, 10 жовтня 1980 р., з поправками, внесеними 3 травня 1996 р. (Протокол II до KB33);
20. Протокол про заборону або обмеження використання запалювальної зброї, 10 жовтня 1980 р. (Протокол III до KB33);
21. Протокол про засліплюючу лазерну зброю, 13 жовтня 1995 р. (Протокол IV до KB33);
22. Протокол про вибухонебезпечні пережитки війни, 28 листопада 2003 р. (Протокол V до KB33);
23. Конвенція про заборону розробки, виробництва, накопичення і застосування хімічної зброї та про її знищення, 13 січня 1993 р.;
24. Оттавська конвенція про заборону застосування, накопичення запасів, виробництва і передачі протипіхотних мін та про їх знищення, 18 вересня 1997 р.;
25. Конвенція про касетні боєприпаси, 30 травня 2008 р.;

Щодо індивідуальної кримінальної відповідальності за порушення МГП:

26. Римський Статут Міжнародного кримінального суду, 17 липня 1998 р. (Римський Статут);

27. Конвенція про незастосування строку давності до воєнних злочинів і злочинів проти людства, 26 листопада 1968 р.

Запитання 9. ЯКІ ІСНУЮТЬ ПОРУШЕННЯ ЗАКОНІВ ТА ЗВИЧАЇВ ВІЙНИ, КРІМ ПРЯМО ЗГАДАНИХ У СТ. 438 КК УКРАЇНИ?

Їх вичерпний перелік в якомусь одному чинному для України міжнародному договорі чи іншому акті не знайти. Наразі ми вимушені аналізувати десятки документів (нижче в Таблиці 3).

Проте, ратифікація Римського статуту МКС надзвичайно спростила би завдання, оскільки у цьому статуті всі відповідні порушення (і не тільки ті, що є воєнними злочинами) систематизовані.

Таблиця 2. Воєнні злочини згідно з Римським статутом МКС

Стаття 8. Воєнні злочини
1. Суд має юрисдикцію щодо воєнних злочинів, зокрема коли вони скоєні в рамках плану чи політики або при великомасштабному вчиненні таких злочинів.
2. Для цілей цього Статуту воєнні злочини означають:
а) серйозні порушення Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, а саме будь-яке з наступних діянь проти осіб або майна, що охороняються згідно з положеннями відповідної Женевської конвенції:
i) умисне вбивство;
ii) катування або нелюдське поводження, включаючи біологічні експерименти;
iii) умисне заподіяння сильних страждань чи серйозних тілесних ушкоджень чи шкоди здоров'ю;
iv) незаконне, безглузде та великомасштабне знищення та присвоєння майна, не викликане воєнною необхідністю;
v) примус військовополоненої або іншої особи, що охороняється, до служби у збройних силах ворожої держави;
vi) умисне позбавлення військовополоненого або іншої охоронюваної особи права на справедливе та нормальне судочинство;
vii) незаконна депортація чи переміщення чи незаконне позбавлення волі;

viii) взяття заручників;

b) інші серйозні порушення законів та звичаїв, що застосовуються у міжнародних збройних конфліктах у встановлених рамках міжнародного права, а саме будь-яке з таких діянь:

i) умисні напади на цивільне населення як таке або окремих цивільних осіб, які не беруть безпосередньої участі у військових діях;

ii) умисні напади на цивільні об'єкти, тобто об'єкти, які не є військовими цілями;

iii) умисне завдання ударів по персоналу, об'єктах, матеріалах, підрозділах або транспортних засобах, задіяних у наданні гуманітарної допомоги або в місії щодо підтримці миру відповідно до Статуту ООН, доки вони не мають права на захист, якою користуються цивільні особи або цивільні об'єкти міжнародне право збройних конфліктів;

iv) умисне вчинення нападу, коли відомо, що такий напад стане причиною випадкової загибелі або каліцтва цивільних осіб або шкоди цивільним об'єктам або великого, довгострокового та серйозного збитку навколишньому природному середовищу, який буде явно несумісний з конкретним і безпосередньо очікуваною загальною військовою перевагою;

v) напад на незахищені та не військові цілі – міста, села, житла чи будівлі або їх обстріл із застосуванням будь-яких засобів;

vi) вбивство чи поранення комбатанта, який, склавши зброю або не маючи більше засобів захисту, беззастережно здався;

vii) неналежне використання прапора парламентаря, прапора або військових знаків відмінності та форми ворога чи ООН, а також відмітних емблем, встановлених Женевськими конвенціями, наслідком якого є смерть або заподіяння шкоди особі;

viii) переміщення прямо або опосередковано державою, що окупує, частини її власного цивільного населення на окуповану нею територію, або депортація чи переміщення населення окупованої території або окремих частин його в межах або за межі цієї території;

ix) умисне завдання ударів по будинках, призначених для цілей релігії, освіти, мистецтва, науки або благодійності, історичним пам'ятникам, госпіталям та місцям зосередження хворих і поранених, за умови, що вони не є військовими цілями;

x) заподіяння особам, які перебувають під владою протилежної сторони, фізичних каліцтв або здійснення над ними медичних або наукових експериментів будь-якого роду, які не виправдані необхідністю медичного, зуболікарського чи лікарняного втручання відповідної особи та не здійснюються в її інтересах і які викликають смерть або серйозно загрожують здоров'ю такої особи чи осіб;

xi) віроломне вбивство або поранення осіб, що належать до ворожої нації чи армії;

xii) заява про те, що пощади не буде;

xiii) знищення або захоплення майна ворога, за винятком випадків, коли таке знищення чи захоплення наполегливо диктуються військовою необхідністю;

xiv) оголошення скасованими, призупиненими або неприпустимими у суді прав та позовів громадян протилежної сторони;
xv) примус громадян протилежної сторони до участі у воєнних діях проти їхньої власної країни, навіть якщо вони знаходилися на службі воюючої сторони на початок війни;
xvi) розграбування міста або населеного пункту, навіть якщо воно захоплене штурмом;
xvii) застосування отрути або отруйної зброї;
xviii) застосування задушливих, отруйних або інших газів та будь-яких аналогічних рідин, матеріалів чи засобів;
xix) застосування куль, які легко розриваються або сплющуються в тілі людини, таких, як оболонкові кулі, тверда оболонка яких не покриває всього осердя або має надрізи;
xx) застосування зброї, боєприпасів та техніки, а також методів ведення війни такого характеру, що викликають надмірні пошкодження або непотрібні страждання або які є не вибірковими за своєю суттю з порушенням норм міжнародного права збройних конфліктів;
xxi) зазіхання на людську гідність, зокрема образливе та принижувальне поведження;
xxii) зґвалтування, звернення до сексуального рабства, примус до проституції, примусова вагітність, примусова стерилізація та будь-які інші види сексуального насильства, що також є грубим порушенням Женевських конвенцій;
xxiii) використання присутності цивільної особи або іншої особи, що охороняється, для захисту від воєнних дій певних пунктів, районів чи збройних сил;
xxiv) умисне завдання ударів по будівлях, матеріалах, медичних установах та транспортних засобах, а також персоналу, який використовує відповідно до міжнародного права відмітні емблеми, встановлені Женевськими конвенціями;
xxv) умисне вчинення дій, що наражають цивільне населення на голод як спосіб ведення війни шляхом позбавлення його предметів, необхідних для виживання, включаючи умисне створення перешкод для надання допомоги, як це передбачено у Женевських конвенціях;
xxvi) набір або вербування дітей віком до п'ятнадцяти років у склад національних збройних сил або їх використання для активної участі у бойових діях.
с) У разі збройного конфлікту неміжнародного характеру серйозні порушення статті 3, загальної для чотирьох Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, а саме: будь-яке з наступних діянь, вчинених щодо осіб, які не беруть активної участі у воєнних діях, включаючи військовослужбовців, які склали зброю та осіб, виведених з ладу внаслідок хвороби, поранення, тримання під вартою або з будь-якої іншої причини:
i) посягання на життя і особу, зокрема вбивство в будь-якій формі, заподіяння каліцтв, жорстоке поведження і тортури;
ii) посягання на людську гідність, зокрема образливе та принижувальне поведження;

iii) взяття заручників;
iv) винесення вироків та їх виконання без попереднього судового розгляду, проведеного створеним в установленому порядку судом, який забезпечує дотримання всіх судових гарантій, які за загальним визнанням є обов'язковими.
е) Інші серйозні порушення законів та звичаїв, що застосовуються у збройних конфліктах неміжнародного характеру у встановлених рамках міжнародного права, а саме будь-яке з таких діянь:
i) умисне завдання ударів по цивільному населенню як такому, а також умисний напад на окремих цивільних осіб, які не беруть безпосередньої участі у воєнних діях;
ii) умисне завдання ударів по будівлях, матеріалах, медичних установах та транспортних засобах, а також персоналу, який використовує відповідно до міжнародного права відмітні емблеми, передбачені Женевськими конвенціями;
iii) умисне завдання ударів по персоналу, об'єктах, матеріалам, підрозділам або транспортним засобам, задіяним у наданні гуманітарної допомоги або в місії щодо підтримці миру відповідно до Статуту ООН, доки вони не мають права на захист, якою користуються цивільні особи або цивільні об'єкти по праву збройних конфліктів;
iv) умисне завдання ударів по будинках, призначених для цілей релігії, освіти, мистецтва, науки або благодійності, історичним пам'ятникам, госпіталям та місцям зосередження хворих і поранених, за умови, що вони не є воєнними цілями;
v) розграбування міста чи населеного пункту, навіть якщо воно взято штурмом;
vi) зґвалтування, звернення до сексуального рабства, примус до проституції, примусова вагітність, примусова стерилізація та будь-які інші види сексуального насильства, що також є грубе порушення статті 3 загальної для чотирьох Женевських конвенцій;
vii) набір або вербування дітей віком до п'ятнадцяти років до складу збройних сил або груп або використання їх для активної участі у бойових діях;
viii) віддача розпоряджень про переміщення цивільного населення з причин, пов'язаних із конфліктом, якщо тільки цього не вимагають міркування безпеки відповідного цивільного населення чи нагальна необхідність воєнного характеру;
ix) віроломне вбивство або поранення комбатанта ворога;
x) заява про те, що пощади не буде;
xi) заподіяння особам, які перебувають під владою іншої сторони в конфлікті, фізичних каліцтв або вчинення над ними медичних або наукових експериментів будь-якого роду, які не виправдані необхідністю медичного, зуболікарського або лікарняного втручання відповідної особи та не здійснюються в її інтересах і які спричиняють смерть або серйозно загрожують здоров'ю такої особи чи осіб;
xii) знищення або захоплення майна ворога, за винятком випадків, коли таке знищення чи захоплення Усього перелічено 50 форм воєнних злочинів (деякі, щоправда, повторюються, збігаються за змістом наполегливо диктуються обставинами конфлікту. – у міжнародних збройних конфліктах та у збройних конфліктах неміжнародного характеру).

З 15 квітня 2022 р. на розгляді Верховної Ради перебуває внесений Кабінетом Міністрів проект Закону «Про внесення змін до Кримінального кодексу України та Кримінального процесуального кодексу України» (реєстр. №7290 від 15.04.2022), який, за деякими прикрими винятками-вадами, в основному повторює проігнорований Президентом України текст Закону від 20 травня 2021 р. Але до цього часу парламент так і не приступив до його розгляду.

Таблиця 3. Воєнні та інші злочини

згідно з проектом Закону №7290

Статті проекту Закону №7290
Стаття 438. Воєнні злочини проти особи
1. Умисне вчинення у зв'язку з міжнародним збройним конфліктом:
1) прямого або непрямого переміщення частини цивільного населення держави-окупанта на окуповану територію, непрямого переміщення всього чи частини населення окупованої території у межах цієї території або за її межі;
2) примушування військовополоненого чи іншої особи, яка перебуває під захистом міжнародного гуманітарного права, до служби у збройних силах протилежної сторони конфлікту;
3) примушування громадян протилежної сторони конфлікту до участі у військових діях проти їхньої країни;
4) необґрунтованої затримки репатріації військовополоненого чи іншої особи, яка перебуває під захистом міжнародного гуманітарного права, після закінчення бойових дій
2. Умисне вчинення (заподіяння) у зв'язку з міжнародним збройним конфліктом чи збройним конфліктом неміжнародного характеру стосовно особи, яка перебуває під захистом міжнародного гуманітарного права:
1) депортації населення;
2) насильницького переміщення однієї чи кількох осіб з місцевості, на території якої вони законно перебували, до іншої місцевості у межах однієї держави;
3) вербування або залучення особи, яка не досягла п'ятнадцяти років, до складу збройних сил чи інших державних військових формувань або інших, крім державних, формувань (груп), що беруть участь у збройному конфлікті, а так само використання такої особи для участі у бойових діях;
4) позбавлення особи, яка перебуває під захистом міжнародного гуманітарного права, права на справедливе та належне судочинство;
5) наруги над людською гідністю;

б) захоплення або тримання особи як заручника;
7) незаконного позбавлення волі;
8) зґвалтування, сексуальної експлуатації, примушування до зайняття проституцією, примусової вагітності, примусової стерилізації або будь-яких інших форм сексуального насильства;
9) катування або іншого нелюдського поводження, або незаконного проведення будь-яких дослідів над людиною чи застосування до неї незаконних методів лікування, що є небезпечними для життя або здоров'я в момент їх проведення чи застосування;
10) заподіяння середньої тяжкості або тяжкого тілесного ушкодження;
11) поранення особи
3. Вчинення у зв'язку з міжнародним збройним конфліктом чи збройним конфліктом неміжнародного характеру умисного вбивства особи, яка перебуває під захистом міжнародного гуманітарного права
Стаття 438¹. Воєнні злочини проти власності
1. Умисне вчинення у зв'язку з міжнародним збройним конфліктом чи збройним конфліктом неміжнародного характеру захоплення або пошкодження чи знищення майна, якщо це не обґрунтовується військовою необхідністю
Стаття 438². Воєнні злочини, що полягають у застосуванні заборонених методів ведення війни
1. Умисне вчинення (здійснення) у зв'язку з міжнародним збройним конфліктом або збройним конфліктом неміжнародного характеру:
1) використання присутності цивільного населення або особи, яка перебуває під захистом міжнародного гуманітарного права, для захисту певного пункту, району або збройних сил від військових дій;
2) заяви про те, що пощади не буде
2. Умисне вчинення (здійснення) у зв'язку з міжнародним збройним конфліктом або збройним конфліктом неміжнародного характеру:
1) нападу на незахищені та такі, що не є військовою ціллю, населений пункт або будівлі;
2) нападу, що завідомо становить небезпеку загибелі або поранення цивільних осіб, заподіяння шкоди цивільним об'єктам або обширної, довгострокової та серйозної шкоди навколишньому природному середовищу, яка є явно непропорційною порівняно з конкретною і безпосередньо очікуваною загальною військовою перевагою;
3) нападу на установки або споруди, що містять небезпечні сили, який завідомо може призвести до загибелі або поранення надмірної кількості осіб, які належать до цивільного населення, чи заподіяти надмірну шкоду цивільним об'єктам;

4) нападу на будівлю, призначену для цілей релігії, освіти, мистецтва, науки або благодійної діяльності, історичну пам'ятку, госпіталь чи місце розміщення хворих і поранених, якщо такі об'єкти не є військовою ціллю;

5) нападу на цивільний об'єкт, який не є військовою ціллю;

6) нападу на цивільне населення чи окремих цивільних осіб, які не беруть безпосередньої участі у бойових діях;

7) діянь, спрямованих на створення голоду для цивільного населення як методу ведення війни шляхом позбавлення його предметів, необхідних для виживання

8) поранення особи, яка бере участь у бойових діях, шляхом віроломства

Стаття 438³. Воєнні злочини, що полягають у застосуванні заборонених засобів ведення війни

1. Застосування у зв'язку з міжнародним збройним конфліктом або збройним конфліктом неміжнародного характеру засобів ведення війни, заборонених міжнародним гуманітарним правом, у тому числі зброї, бойових припасів і техніки, що завдають надмірних ушкоджень чи страждань або мають невибіркову дію

Стаття 438⁴. Воєнні злочини проти гуманітарних операцій та використання символів

1. Умисне заподіяння удару у зв'язку з міжнародним збройним конфліктом чи збройним конфліктом неміжнародного характеру по:

1) персоналу, об'єкту, матеріалах, обладнанню, підрозділу або транспортному засобу, залученим до надання гуманітарної допомоги або місії з підтримання миру відповідно до Статуту ООН у час, коли вони мають право на захист, яким користуються цивільні особи або цивільні об'єкти відповідно до норм міжнародного права;

2) будівлі, матеріалах, обладнанню, медичній установі чи транспортному засобу, що має належним чином позначену відмітну емблему або розпізнавальний знак, встановлені міжнародним гуманітарним правом, або по персоналу, який має право використовувати такі емблеми або знаки

3. Незаконне використання під час міжнародного збройного конфлікту чи збройного конфлікту неміжнародного характеру відмітної емблеми або розпізнавального знаку, встановлених міжнародним гуманітарним правом, прапора парламентаря або прапора, військових знаків розрізнення або форми одягу ворога чи ООН, якщо це заподіяло тяжке тілесне ушкодження або спричинило смерть потерпілого

Стаття 438⁵. Воєнні злочини проти культурних цінностей, що перебувають під захистом міжнародного гуманітарного права

1. Умисне вчинення у зв'язку з міжнародним збройним конфліктом чи збройним конфліктом неміжнародного характеру на порушення норм міжнародного гуманітарного права щодо культурної цінності, що перебуває під захистом міжнародного гуманітарного права, нападу, захоплення або акту вандалізму

3. Умисне використання у зв'язку з міжнародним збройним конфліктом чи збройним конфліктом неміжнародного характеру на порушення норм міжнародного гуманітарного права культурної цінності, що перебуває під посиленням захистом, чи прилеглих до неї місць для підтримки бойових дій

Усього перелічено близько 40 форм воєнних злочинів.

Стаття 442. Геноцид

1. Геноцид, тобто діяння, умисно вчинене з метою повного або часткового знищення будь-якої національної, етнічної, расової чи релігійної групи як такої шляхом:

1) позбавлення життя членів цієї групи;

2) заподіяння їм серйозних тілесних ушкоджень або розумового розладу;

3) створення для групи життєвих умов, спрямованих на повне чи часткове її фізичне знищення;

4) вжиття заходів, розрахованих на запобігання дітонародженню в такій групі;

5) насильницької передачі дітей з однієї групи до іншої

2. Публічні заклики до вчинення діянь, передбачених частиною 1 цієї статті, проголошені з метою повного або часткового знищення будь-якої національної, етнічної, расової чи релігійної групи як такої, а також виготовлення матеріалів із закликами до вчинення таких діянь з метою їх розповсюдження або розповсюдження таких матеріалів

Стаття 442¹. Злочини проти людяності

1. Умисне вчинення (заподіяння) в межах усвідомленого широкомасштабного нападу або систематичних нападів на цивільне населення:

1) переслідування, тобто обмеження основних прав людини за політичними, расовими, національними, етнічними, культурними, релігійними, статевими або іншими ознаками дискримінації, визначеними міжнародним правом;

2) депортації населення, тобто примусового і за відсутності підстав, передбачених міжнародним правом, переміщення (виселення) однієї чи кількох осіб з місцевості, на території якої вони законно перебували, на територію іншої держави;

3) насильницького переміщення населення, тобто примусового і за відсутності підстав, передбачених міжнародним правом, переміщення (виселення) однієї чи кількох осіб з місцевості, на території якої вони законно перебували, до іншої місцевості у межах однієї держави;

4) зґвалтування, сексуальної експлуатації, примушування до зайняття проституцією, примусової вагітності, примусової стерилізації або будь-яких інших форм сексуального насильства;

5) обертання в рабство або торгівлі людьми;
6) насильницького зникнення;
7) незаконного позбавлення волі;
8) катування;
9) середньої тяжкості або тяжкого тілесного ушкодження
2. Умисне вчинення в межах усвідомленого широкомасштабного нападу або систематичних нападів на цивільне населення, апартеїду, винищення, вбивства
Стаття 445¹. Незаконні дії з культурними цінностями у зв'язку із збройним конфліктом
1. Проведення на окупованій території археологічних розвідок, розкопок на порушення норм міжнародного гуманітарного права, здійснення на окупованій території модифікації або зміни виду використання культурної цінності, що має на меті приховування або знищення доказів культурного, історичного чи наукового характеру, або інше використання культурних цінностей у зв'язку із збройним конфліктом на порушення норм міжнародного гуманітарного права, за відсутності ознак злочину, передбаченого статтею 438 ⁵ цього Кодексу
2. Незаконне переміщення культурної цінності за межі окупованої території або незаконна передача права власності на культурну цінність, що знаходиться на окупованій території, вчинені у зв'язку із збройним конфліктом на порушення норм міжнародного гуманітарного права імплементативного положень, ми наразі вимушені звертатися до тих трьох десятків міжнародних договорів, які згадані в Таблиці 1.

Зрозуміло, що це значно ускладнює і розслідування, і судовий розгляд відповідних проваджень.

Крім того, поняття «**закони та звичаї війни**» є архаїчною назвою МГП як галузі міжнародного права.

Це означає, що у ст. 438 криміналізовані лише порушення договірної МГП, хоча значна частина воєнних злочинів, які вчиняються в контексті ЗКНМХ, є порушеннями звичаєвого міжнародного права.

Лише один приклад: ст. 8(2)(е)(х) Римського статуту МКС встановлює юрисдикцію МКС щодо заяв про те, що пощади не буде, вчинених у зв'язку зі збройним конфліктом не міжнародного характеру, хоча ані в Женевських конвенціях про захист жертв війни 1949 року, ані в Додаткових протоколах до них відсутня як заборона вчиняти таке діяння, так і вказівка на необхідність його криміналізації.

Отже, заява про те, що пощади не буде, за чинною ст. 438 КК України не може вважатися злочином.

Таблиця 4. Порушення законів та звичаїв війни

згідно з чинними міжнародними договорами України

Зміст порушення законів та звичаїв війни	Чинний міжнародний договір, згода на обов'язковість якого надана ВР
<p>Жорстоке поводження з військовополоненими:</p> <ul style="list-style-type: none"> – фізичне калічення – медичні чи наукові експерименти 	<p>З військовополоненими необхідно завжди поводитися гуманно. Будь-який незаконний акт чи бездіяльність з боку держави, що тримає в полоні, які спричиняють смерть або створюють серйозну загрозу здоров'ю військовополоненого, що перебуває під її охороною, забороняються та будуть розглядатись як серйозне порушення цієї Конвенції. Зокрема, жодного військовополоненого не можна піддавати фізичному каліченню або медичним чи науковим експериментам будь-якого характеру, які не обґрунтовані потребою в проведенні медичного, стоматологічного або стаціонарного лікування військовополоненого та не здійснюються в його інтересах. (Стаття 13 Женевської конвенції про поводження з військовополоненими)</p>
<ul style="list-style-type: none"> – умисне вбивство, – тортури або нелюдське поводження, зокрема біологічні експерименти, – умисне заподіяння тяжких страждань, серйозного тілесного ушкодження або шкоди здоров'ю, – примушування військовополоненого до служби в збройних силах ворожої держави, – умисне позбавлення його прав на справедливе та належне судове розслідування 	<p>Серйозними порушеннями є ті, що пов'язані з будь-яким з таких діянь, якщо їх учинено проти осіб або майна, які користуються захистом цієї Конвенції: умисне вбивство, тортури або нелюдське поводження, зокрема біологічні експерименти, умисне заподіяння тяжких страждань або серйозного тілесного ушкодження або шкоди здоров'ю, примушування військовополоненого до служби в збройних силах ворожої держави або умисне позбавлення його прав на справедливе та належне судове розслідування, передбачених цією Конвенцією. (Стаття 130 Женевської конвенції про поводження з військовополоненими)</p>

- вбивство,
- завдання каліцтва,
- жорстоке поводження й тортури,
- захоплення заручників,
- наруга над людською гідністю, зокрема образливе та принизливе ставлення,
- несправедливе засудження

Заборонено вчиняти стосовно осіб, які не беруть активної участі у воєнних діях, зокрема до тих осіб зі складу збройних сил, які склали зброю, а також тих, які припинили участь у воєнних діях у зв'язку з хворобою, пораненням, триманням під арештом чи з будь-якої іншої причини, такі дії:

- a) насилля над життям та особистістю, зокрема всі види вбивств, завдання каліцтва, жорстоке поводження й тортури;
- b) захоплення заручників;
- c) наругу над людською гідністю, зокрема образливе та принизливе ставлення;
- d) засудження та застосування покарання без попереднього судового рішення, винесеного судом, який створено належним чином і який надає судові гарантії, визнані цивілізованими народами як необхідні. (Стаття 3 Конвенції про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях)

- вбивство,
- тортури чи біологічні досліді,
- залишення умисно без медичної допомоги та обслуговування
- умисне створення умов для зараження чи інфікування

Особовий склад збройних сил та інші особи, зазначені в наступній статті, які є пораненими або хворими, повинні користуватися повагою та захистом за будь-яких обставин. Суворо забороняються будь-які замаху на їхнє життя чи будь-яке насилля над їхньою особистістю; зокрема, їх заборонено вбивати або знищувати, піддавати тортурам чи біологічним дослідіам, залишати умисно без медичної допомоги та обслуговування або умисно створювати умови для їхнього зараження чи інфікування.

(Стаття 12 Конвенції про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях)

- вбивство,
- тортури або нелюдське поводження, зокрема біологічні експерименти,
- умисне заподіяння тяжких страждань або серйозного тілесного ушкодження й шкоди здоров'ю
- широкомасштабне руйнування і привласнення майна, не виправдані воєнною необхідністю й здійснені незаконно та умисно

Серйозними порушеннями є ті, що пов'язані з будь-яким із таких діянь: умисним вбивством, тортурами або нелюдським поводженням, зокрема біологічними експериментами, умисним заподіянням тяжких страждань або серйозного тілесного ушкодження й шкоди здоров'ю та із широкомасштабним руйнуванням і привласненням майна, не виправданими воєнною необхідністю й здійсненими незаконно та умисно, – якщо їх скоєно проти осіб чи майна, що знаходяться під захистом, забезпечуваним цією Конвенцією.

(Стаття 50 Конвенції про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях)

– вбивство,

– тортури або нелюдське поводження, зокрема біологічні експерименти,

– умисне заподіяння тяжких страждань або серйозного тілесного ушкодження й шкоди здоров'ю

– широкомасштабне руйнування і привласнення майна, не виправдані воєнною необхідністю й здійснені незаконно та умисно

Серйозними порушеннями є ті, що пов'язані з будь-яким із таких діянь: умисним вбивством, тортурями або нелюдським поводженням, зокрема біологічними експериментами, умисним заподіянням тяжких страждань або серйозного тілесного ушкодження й шкоди здоров'ю та із широкомасштабним руйнуванням і привласненням майна, не виправданими воєнною необхідністю й здійсненими незаконно та умисно, – якщо їх скоєно проти осіб чи майна, що знаходяться під захистом, забезпечуваним цією Конвенцією.

(Стаття 52 Конвенції про поліпшення долі поранених, хворих та осіб, які зазнали корабельної аварії, зі складу збройних сил на морі)

Жорстоке поводження з цивільним населенням:

– умисне вбивство,

– тортури або нелюдяне поводження, зокрема біологічні експерименти, які умисно спричинять великі страждання чи серйозні травми тілу чи здоров'ю,

– нелегальна депортація чи переведення,

– нелегальне ув'язнення, – примушення служити в збройних силах ворожої держави,

– умисне відбирання прав на справедливий і офіційний судовий процес,

– захоплення полонених,

– широкомасштабне

руйнування і привласнення власності, не виправдане воєнною необхідністю, і здійснюване незаконним чином і безцільно

Високі Договірні Сторони зобов'язуються надати чинності будь-якому закону, необхідному для надання дієвих карних санкцій для осіб, які вчиняють, або наказують іншим учинити будь-яке серйозне порушення цієї Конвенції, визначеного в цій статті.

(Стаття 146 Конвенції про захист цивільного населення під час війни)

Серйозні порушення, про які йдеться в попередній статті, становлять такі порушення, що охоплюють такі дії, якщо їх здійснено проти осіб або власності, які перебувають під захистом цієї Конвенції: умисне вбивство, тортури або нелюдяне поводження, зокрема біологічні експерименти, які умисно спричинять великі страждання чи серйозні травми тілу чи здоров'ю, нелегальна депортація чи переведення або нелегальне ув'язнення особи, що перебуває під захистом, примушення особи, що перебуває під захистом, служити в збройних силах ворожої держави, або умисне відбирання в особи, що перебуває під захистом, прав на справедливий і офіційний судовий процес, рекомендований цією Конвенцією, захоплення полонених і широкомасштабне руйнування і привласнення власності, не виправдане воєнною необхідністю, і здійснюване незаконним чином і безцільно.

(Стаття 147 Конвенції про захист цивільного населення під час війни)

- фізичне каліцтво,
- медичні чи наукові експерименти,
- видалення тканин чи органів для пересадки

1. Фізичному і психічному стану здоров'я і недоторканності осіб, що перебувають під владою супротивної сторони, або інтернованих, затриманих чи яким-небудь іншим чином позбавлених свободи в результаті ситуації, зазначеної у статті 1, не повинно завдаватися шкоди шляхом якоїсь невинуватеної дії або бездіяльності. Відповідно забороняється піддавати осіб, зазначених у цій статті, жодній медичній процедурі, яка не вимагається за станом здоров'я зазначеної особи й не відповідає загальноприйнятим медичним нормам, що застосовуються за аналогічних, з медичної точки зору, обставин до громадян сторони, що проводить цю процедуру, які не позбавлені свободи в якій би то не було формі.

2. Зокрема, забороняється піддавати таких осіб, навіть за їх згодою:

- a) фізичним каліцтвам;
- b) медичним чи науковим експериментам;
- c) видаленню тканин чи органів для пересадки; за винятком тих випадків, коли такі дії є виправданими згідно з умовами, передбаченими пунктом 1.

(Стаття 11 Додаткового протоколу до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I))

Стаття 4. Основні гарантії

- Дії щодо осіб, які не беруть безпосередньої участі або припинили брати участь у воєнних діях:
- вбивство,
 - катування,
 - каліцтво чи будь-які форми тілесних покарань,
 - колективні покарання,
 - взяття заручників,
 - акти тероризму,
 - знущання над людською гідністю, зокрема, образливе поводження,
 - зґвалтування,
 - примус до проституції або непристойне посягання у будь-якій формі,
 - рабство й работоргівля в усіх їх формах,
 - грабіж,
 - погрози вчинити будь-яку з вищезазначених дій.

1. Усі особи, які не беруть безпосередньої участі або припинили брати участь у воєнних діях, незалежно від того, обмежена їх свобода чи ні, мають право на повагу до своєї особистості, своєї честі, своїх переконань та своїх релігійних обрядів. За всіх обставин з ними поводяться гуманно й без будь-якої несприятливої різниці.

Заборонено видавати наказ не залишати нікого в живих.

2. Без шкоди для загальних положень, зазначених вище, заборонено й будуть залишатися забороненими в будь-який час і в будь-якому місці такі дії щодо осіб, зазначених у пункті 1:

- a) посягання на життя, здоров'я, фізичний і психічний стан осіб, зокрема, вбивство, а також таке жорстоке поводження, як катування, каліцтво чи будь-які форми тілесних покарань;
- b) колективні покарання;
- c) взяття заручників;
- d) акти тероризму;
- e) знущання над людською гідністю, зокрема, образливе поводження, зґвалтування, примус до проституції або непристойне посягання у будь-якій формі;
- f) рабство й работоргівля в усіх їх формах;
- g) грабіж;
- h) погрози вчинити будь-яку з вищезазначених дій.

(Стаття 4 Додаткового протоколу до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв збройних конфліктів неміжнародного характеру (Протокол II))

Особи, що перебувають під захистом, можуть бути зайняті на примусових роботах виключно настільки, наскільки й громадяни держави – сторони конфлікту, на території якої вони перебувають.

Якщо особи, що перебувають під захистом, є громадянами держави-супротивниці, їх можна залучати лише до таких видів примусових робіт, виконання яких є необхідним для забезпечення продуктів харчування, житла, одягу, транспорту та здоров'я людей і які не є безпосередньо пов'язаними з проведенням воєнних операцій.

Вигнання цивільного населення
для примусових робіт

Особи, що перебувають під захистом, залучені до примусових робіт прирівнюються у правах до громадян цієї держави стосовно умов та гарантій праці, зокрема це стосується зарплатні, тривалості робочого дня, одягу та обладнання, попередньої підготовки та компенсації за нещасні випадки на виробництві та хвороби.

(Стаття 40 Конвенції про захист цивільного населення під час війни)

Розграбування національних
цінностей на окупованій
території

Серйозними порушеннями є ті, що пов'язані з будь-яким із таких діянь: ... із широкомасштабним руйнуванням і привласненням майна, не виправданими воєнною необхідністю й здійсненими незаконно та умисно, – якщо їх скоєно проти осіб чи майна, що знаходяться під захистом, забезпечуваним цією Конвенцією.

(Стаття 50 Конвенції про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях)(Стаття 52 Конвенції про поліпшення долі поранених, хворих та осіб, які зазнали корабельної аварії, зі складу збройних сил на морі)
(Стаття 147 Конвенції про захист цивільного населення під час війни)

4. Напади невибіркового характеру заборонено. До нападу невибіркового характеру належать:

- a) напади, не спрямовані на конкретні воєнні об'єкти;
- b) напади, при яких застосовуються методи або засоби ведення воєнних дій, які не можуть бути спрямовані на конкретні воєнні об'єкти; або
- c) напади, при яких застосовуються методи або засоби ведення воєнних дій, наслідки яких не можуть бути обмежені, як це вимагається згідно з цим Протоколом; і які, таким чином, у кожному такому випадку поражають воєнні об'єкти й цивільних осіб або цивільні об'єкти, не розрізняючи їх.

Застосування засобів ведення війни, заборонених міжнародним правом:

- a) напади невибіркового характеру, зокрема:
 - напади, не спрямовані на конкретні воєнні об'єкти;
 - напади, при яких застосовуються методи або засоби ведення воєнних дій, які не можуть бути спрямовані на конкретні воєнні об'єкти,
- напади, які поражають воєнні об'єкти й цивільних осіб або цивільні об'єкти, не розрізняючи їх
- b) використання присутності або пересування цивільного населення або окремих цивільних осіб для захисту певних пунктів або районів від воєнних дій

5. Серед інших належить вважати невибірковими такі види нападів:

- a) напад шляхом бомбардування будь-якими методами або засобами, при якому як єдиний воєнний об'єкт розглядається ряд явно пов'язаних один з одним і розрізняваних воєнних об'єктів, розміщених у місті, у селі чи в іншому районі, де сконцентровані цивільні особи або цивільні об'єкти; і
- b) напад, котрий, як можна очікувати, попутно потягне за собою втрати життя серед цивільного населення, поранення цивільних осіб та шкоду цивільним об'єктам, або те й інше разом, які були б надмірними щодо конкретної і безпосередньої воєнної переваги, якої передбачається таким чином досягти.

7. Присутність або пересування цивільного населення або окремих цивільних осіб не повинні використовуватись для захисту певних пунктів або районів від воєнних дій, зокрема у спробах захистити воєнні об'єкти від нападу або прикрити воєнні дії, сприяти чи перешкодити їм. Сторони, що перебувають у конфлікті, не повинні направляти пересування цивільного населення або окремих цивільних осіб з метою спробувати захистити воєнні об'єкти від нападу чи прикрити воєнні операції.

(Стаття 51 Додаткового протоколу до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I))

Стаття 37. Заборона віроломства 1. Заборонено вбивати, завдавати поранення або брати в полон противника, вдаючись до віроломства. Віроломством вважаються дії, спрямовані на те, щоб викликати довіру противника і примусити його повірити, що він має право на захист і зобов'язаний надати такий захист згідно з нормами міжнародного права, застосовуваного в період збройних конфліктів, з метою обману такої довіри. Прикладами такого віроломства є дії:

– віроломне вбивство, завдання поранення або взяття в полон

- a) симулювання наміру вести переговори під прапором перемир'я або симулювання капітуляції;
- b) симулювання виходу із строю внаслідок поранення або хвороби;
- c) симулювання володіння статусом цивільної особи або некомбатанта;
- i
- d) симулювання володіння статусом, що надає захист, шляхом використання знаків, емблем або форменого одягу Організації Об'єднаних Націй, нейтральних держав, які не є сторонами, що перебувають у конфлікті. (Стаття 37 Додаткового протоколу до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I))

Стаття 52. Загальний захист цивільних об'єктів

– напади на цивільні об'єкти

1. Цивільні об'єкти не повинні бути об'єктом нападу або репресалій. Цивільними об'єктами є всі ті об'єкти, які не є воєнними об'єктами, як вони визначені в пункті 2.2. Напади повинні суворо обмежуватися об'єктами. Що стосується об'єктів, то воєнні об'єкти обмежуються тими об'єктами, які через свій характер, розміщення, призначення або використання вносять ефективний вклад у воєнні дії і повне або часткове руйнування, захоплення чи нейтралізація яких за існуючих у даний момент обставин дає явну воєнну перевагу. (Стаття 52 Додаткового протоколу до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I))

– акти, спрямовані проти історичних пам'яток, творів мистецтва або місць відправлення культів, які є культурною або духовною спадщиною народів,
– використання таких об'єктів для підтримки воєнних зусиль,
– використання таких об'єктів як об'єктів репресалій

Стаття 53. Захист культурних цінностей і місць відправлення культів без шкоди для положень Гаазької конвенції про захист культурних цінностей у разі збройного конфлікту від 14 травня 1954 року та інших відповідних міжнародних документів заборонено: а) здійснювати будь-які ворожі акти, спрямовані проти історичних пам'яток, творів мистецтва або місць відправлення культів, які є культурною або духовною спадщиною народів; б) використовувати такі об'єкти для підтримки воєнних зусиль; в) робити такі об'єкти об'єктами репресалій. (Стаття 53 Додаткового протоколу до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I))

Стаття 9

Захист культурних цінностей на окупованій території¹. Без шкоди для положень статей 4 та 5 Конвенції Сторона, яка окупувала цілком або частково територію іншої Сторони, забороняє та попереджає стосовно окупованої території: а) будь-який незаконний експорт, інше незаконне переміщення або незаконна передача права власності на культурну цінність;

- незаконний експорт, інше незаконне переміщення або незаконна передача права власності на культурну цінність,
- археологічні розкопки,
- модифікації або зміна виду використання культурної цінності, що мають на меті приховання або знищення доказу культурного, історичного чи наукового характеру

б) будь-які археологічні розкопки, якщо тільки це не вимагається виключно для охорони, обліку чи збереження культурної цінності;

с) будь-які модифікації або зміну виду використання культурної цінності, що мають на меті приховання або знищення доказу культурного, історичного чи наукового характеру.

(Другий Протокол до Гаазької конвенції про захист культурних цінностей у разі збройного конфлікту 1954 року

- використання голоду серед цивільного населення як методу ведення війни,

- напад або знищення чи доведення до непридатності об'єктів, необхідних для виживання цивільного населення (запаси продуктів харчування, сільськогосподарські райони, що виробляють продовольство, посіви, худоба, споруди для забезпечення питною водою й запаси останньої, іригаційні споруди) з метою не допустити використання їх цивільним населенням або супротивною стороною як засобу підтримання існування

Стаття 54. Захист об'єктів, необхідних для виживання цивільного населення

1. Заборонено вдаватися до голоду серед цивільного населення як методу ведення війни.
2. Заборонено піддавати нападу або знищувати, виводити або доводити до непридатності об'єкти, необхідні для виживання цивільного населення, такі як запаси продуктів харчування, сільськогосподарські райони, що виробляють продовольство, посіви, худобу, споруди для забезпечення питною водою й запаси останньої, а також іригаційні споруди спеціально з метою не допустити використання їх цивільним населенням або супротивною стороною як засобу підтримання існування, незалежно від мотивів, ніби з метою викликати голод серед цивільних осіб, примусити їх до виїзду або з якої-небудь іншої причини. (Стаття 54 Додаткового протоколу до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I))

Стаття 55. Захист природного середовища

– використання методів або засобів ведення війни, що мають на меті завдати або, як можна очікувати, завдадуть такої шкоди природному середовищу й тим самим завдадуть шкоди здоров'ю або виживанню населення

1. При веденні воєнних дій має бути виявлена турбота про захист природного середовища від широкої, довгочасної і серйозної шкоди. Такий захист включає заборону використання методів або засобів ведення війни, що мають на меті завдати або, як можна очікувати, завдадуть такої шкоди природному середовищу й тим самим завдадуть шкоди здоров'ю або виживанню населення.
2. Заподіяння шкоди природному середовищу як репресалій заборонено. (Стаття 55 Додаткового протоколу до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I))

– використання як об'єктів нападу установок чи споруд, що містять небезпечні сили (греблі, дамби й атомні електростанції), навіть у випадках, коли вони є воєнними об'єктами, якщо такий напад може викликати звільнення небезпечних сил і наступні тяжкі втрати серед цивільного населення,

– використання як об'єктів нападу воєнних об'єктів, розміщених в цих установках або спорудах чи поблизу них, якщо напад може викликати вивільнення небезпечних сил та наступні тяжкі втрати серед цивільного населення

- #### Стаття 56. Захист установок і споруд, що містять небезпечні сили
1. Установки і споруди, що містять небезпечні сили, а саме: греблі, дамби й атомні електростанції, – не повинні ставати об'єктами нападу навіть у тих випадках, коли такі об'єкти є воєнними об'єктами, якщо такий напад може викликати звільнення небезпечних сил і наступні тяжкі втрати серед цивільного населення. Інші воєнні об'єкти, розміщені в цих установках або спорудах чи поблизу них, не повинні ставати об'єктами нападу, якщо такий напад може викликати вивільнення небезпечних сил у таких установках або спорудах та наступні тяжкі втрати серед цивільного населення.
(Стаття 56 Додаткового протоколу до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I))

Стаття 59. Необоронювані місцевості

– напад на необоронювані місцевості

1. Сторонам, що перебувають у конфлікті, забороняється нападати на необоронювані місцевості якими б то не було засобами.
2. Відповідні власті сторони, що перебуває в конфлікті, можуть оголосити необоронюваною місцевістю будь-який населений пункт, розміщений у зоні зіткнення збройних сил або поблизу неї, відкритий для окупації супротивною стороною. Ця місцевість повинна відповідати таким умовам:
 - a) всі комбатанти, а також мобільні бойові засоби та мобільне воєнне спорядження мають бути евакуйовані;
 - b) стаціонарні воєнні установки або споруди не повинні використовуватися з ворожою метою;
 - c) ні власті, ні населення не повинні здійснювати ворожих дій;
 - d) не повинно чинитися жодних дій на підтримку воєнних операцій.(Стаття 59 Додаткового протоколу до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I))

Стаття 60. Демілітаризовані зони

1. Сторонам, що перебувають у конфлікті, заборонено поширювати свої воєнні операції на зони, яким вони за згодою надали статус демілітаризованих зон, якщо таке поширення суперечить положенням такої угоди.

3. Предметом такої угоди звичайно є будь-яка зона, що відповідає таким умовам:

– напад на демілітаризовані зони

a) всі комбатанти, а також мобільні бойові засоби й мобільне воєнне спорядження повинні бути евакуйовані;

b) стаціонарні воєнні установки і споруди не повинні використовуватися у ворожих цілях;

c) ні власті, ні населення не повинні чинити ворожих дій; і

d) будь-яка діяльність, пов'язана з воєнними зусиллями, повинна бути припинена. (Стаття 60 Додаткового протоколу до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I))

– перетворення цивільного населення або окремих цивільних осіб на об'єкт нападу,- напад невибіркового характеру, що стосується цивільного населення або цивільних об'єктів, коли відомо, що такий напад стане причиною надмірних втрат життя, поранень серед цивільного населення або завдасть шкоди цивільним об'єктам,- напад на установки або споруди, що містять небезпечні сили, коли відомо, що такий напад стане причиною надмірних втрат життя, поранень серед цивільного населення або завдасть шкоди цивільним об'єктам,- перетворення необоронних місцевостей і нейтральних зон на об'єкт нападу,- напад на особу, коли відомо, що вона припинила брати участь у воєнних діях,- віроломне використання розпізнавальної емблеми Червоного Хреста, Червоного Півмісяця або Червоного Лева і Сонця, або інших захисних знаків,

– переміщення окупуючою державою частини її власного цивільного населення на окуповану нею територію,- депортація чи переміщення всього або частини населення окупованої території у межах цієї території чи за її межі,- невинуватена затримка репатріації військовополонених або цивільних осіб,- застосування практики апартеїду, інших негуманних і принижуючих дій, заснованих на расовій дискримінації, які

Стаття 85. Припинення порушень цього Протоколу 3. На доповнення до серйозних порушень, визначених у статті 11, такі дії розглядаються як серйозні порушення цього Протоколу, коли вони вчиняються навмисне на порушення відповідних положень цього Протоколу і є причиною смерті або серйозного тілесного пошкодження чи шкоди здоров'ю:

- a) перетворення цивільного населення або окремих цивільних осіб на об'єкт нападу;
- b) вчинення нападу невибіркового характеру, що торкається цивільного населення або цивільних об'єктів, коли відомо, що такий напад стане причиною надмірних втрат життя, поранень серед цивільного населення або завдасть шкоди цивільним об'єктам, як це визначено в пунктах а.2, а.3 статті 57;
- c) вчинення нападу на установки або споруди, що містять небезпечні сили, коли відомо, що такий напад стане причиною надмірних втрат життя, поранень серед цивільного населення або завдасть шкоди цивільним об'єктам, як це визначено в пунктах а.2, а.3 статті 57;
- d) перетворення необоронних місцевостей і нейтральних зон на об'єкт нападу;e) вчинення нападу на особу, коли відомо, що вона припинила брати участь у воєнних діях;
- f) віроломне використання на порушення статті 37 розпізнавальної емблеми Червоного Хреста, Червоного Півмісяця або Червоного Лева і Сонця, або інших захисних знаків, визнаних Конвенціями і цим Протоколом.4. На доповнення до серйозних порушень, зазначених у попередніх пунктах цієї статті та в Конвенціях, розглядаються як серйозні порушення цього Протоколу такі дії, коли вони здійснюються навмисне й на порушення Конвенцій або цього Протоколу:
 - a) переміщення окупуючою державою частини її власного цивільного населення на окуповану нею територію або депортація чи переміщення всього або частини населення окупованої території у межах цієї території чи за її межі на порушення статті 49 Четвертої конвенції;
 - b) невинуватена затримка репатріації військовополонених або цивільних осіб;
 - c) застосування практики апартеїду інших негуманних і принижуючих дій, заснованих на расовій дискримінації, які зневажають гідність особи;
 - d) перетворення ясно розпізнаних історичних пам'яток, творів мистецтва або місць відправлення культу, які є культурною або духовною спадщиною народів і яким спеціальною угодою, укладеною, наприклад, у рамках компетентної організації, надається особливий захист на об'єкт нападу, внаслідок чого вони зазнають великих руйнувань, коли немає свідчень про порушення супротивною стороною пункту b статті 53, і коли такі історичні пам'ятки, твори мистецтва та місця відправлення культу не розміщені поблизу воєнних об'єктів;
 - e) позбавлення особи, яка користується захистом Конвенцій або захистом, згаданим у пункті 2 цієї статті, права на неупереджене й нормальне судочинство.

зневажають гідність особи,-
перетворення ясно
розпізнаних історичних
пам'яток, творів мистецтва
або місць відправлення
культу, які є культурною або
духовною спадщиною
народів і яким надається
особливий захист, на об'єкт
нападу, внаслідок чого вони
зазнають великих
руйнувань,- позбавлення
особи права на
неупереджене й нормальне
судочинство

5. Без шкоди для застосування Конвенцій і цього Протоколу
серйозні порушення цих документів розглядаються як воєнні
злочини.(Стаття 85 Додаткового протоколу до Женевських
конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв
міжнародних збройних конфліктів (Протокол I))

– заборонене використання
відмітних емблем

Приватним особам, товариствам, фірмам або компаніям, як
державним, так і приватним, крім тих, які на це мають право відповідно
до цієї Конвенції, завжди заборонено використовувати емблему або
назву "Червоний хрест" або "Женевський хрест" чи будь-який знак або
найменування, які їх імітують, незалежно від мети використання та
дати їхнього прийняття.Стосовно країн, що вже використовують як
емблему замість червоного хреста червоний півмісяць або червоних
лева й сонце на білому тлі, ці емблеми також визнаються умовами цієї
Конвенції.(Статті 38, 53 Конвенції про поліпшення долі поранених і
хворих у діючих арміях)

Стаття 2 Відмітні емблеми

1. Цей Протокол визнає додаткову відмітну емблему поряд з відмітними емблемами Женевських конвенцій та з тими самими цілями. Відмітні емблеми користуються однаковим статусом.
2. Ця додаткова відмітна емблема, яка складається із червоної рамки у формі квадрата, що стоїть на одній зі своїх вершин на білому тлі, відповідає зображенню, що міститься в додатку до цього Протоколу. У цьому Протоколі така відмітна емблема має назву "емблема третього Протоколу".
3. Умови використання та поваги до емблеми третього Протоколу є ідентичними умовам, що застосовуються до відмітних емблем, які визначаються Женевськими конвенціями та, у відповідних випадках, Додатковими протоколами 1977 року.
4. Медичні служби та духовний персонал збройних сил Високих Договірних Сторін можуть, без шкоди емблемам, які вони використовують зараз, тимчасово користуватися будь-якою з відмітних емблем, зазначених у пункті 1 цієї статті, у випадках, коли це може посилити захист.Стаття 6 Запобігання неправомірному використанню емблем

– заборонене використання відмітних емблем

1. Положення Женевських конвенцій та, у відповідних випадках, Додаткових протоколів 1977 року, що стосуються запобігання неправомірному використанню відмітних емблем та припинення його, застосовуються так само й до емблеми третього Протоколу. Зокрема, Високі Договірні Сторони вживають заходів, необхідних для запобігання неправомірному використанню відмітних емблем, згаданих у статтях 1 і 2, та їхніх найменувань, а також для припинення такого використання будь-коли, у тому числі віроломному використанню та використанню будь-яких знаків і найменувань, які їх відтворюють, а також припинення такого використання.(Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується прийняття додаткової відмітної емблеми (Протокол III))

Стаття 38

2. Держави-учасниці вживають всіх можливих заходів для забезпечення того, щоб особи, які не досягли 15-річного віку, не брали безпосередньої участі у військових діях.
(Конвенція про права дитини)

– залучення дітей до безпосередньої участі у військових діях

Стаття 2

- Держави-учасниці забезпечують, щоб особи, які не досягли 18-річного віку, не підлягали обов'язковому призову до їхніх збройних сил.Стаття 4 1. Збройні групи, відмінні від збройних сил держави, за жодних обставин не повинні вербувати або використовувати у військових діях осіб, які не досягли 18-річного віку.2. Держави-учасниці вживають всіх можливих заходів у цілях попередження такого вербування і використання, включаючи вжиття правових заходів, необхідних для заборони і криміналізації такої практики.(Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах. Протокол ратифіковано із заявою Законом N 1845-IV від 23.06.2004)

– призов дітей до збройних сил
– вербування дітей або їх використання у військових діях

До речі, у проекті нового КК у Розділі 11.4. Воєнні злочини війни в так званих задушливих, отруйних або інших – застосування задушливих, отруйних або інших газів, так само як і будь-яких аналогічних рідин, речовин і стійких інертних пилу, що порушення норм міжнародного гуманітарного права у формі вбивства, у зв'язку з міжнародним збройним конфліктом або збройним конфліктом неміжнародного характеру (реформа) процесів, а також бактеріологічних засобів (Женевський протокол про задушливі або отруйні гази та виведення війни (баактеріологічні методи, 1925 р.)

Стаття 11.4.3. Серйозне порушення норм міжнародного гуманітарного права в інших формах, крім вбивства, у зв'язку з міжнародним збройним конфліктом (6 форм)

Стаття 11.4.4. Серйозне порушення норм міжнародного гуманітарного права в інших формах, крім вбивства, у зв'язку з збройним конфліктом з використанням зброї, яка має таку конструкцію, що наносять надмірні пошкодження або мають невибірккову дію, 10 жовтня 1980 р.

Стаття 11.4.5. Серйозне порушення норм міжнародного гуманітарного права в інших формах, крім вбивства, у зв'язку з міжнародним збройним конфліктом або збройним конфліктом неміжнародного характеру (7 форм) Протокол про осколки, які не виявляються, 10 жовтня 1980 р.

Застосування:

(Протокол I до KB33);

– стелі, які не виявляють порушення норм міжнародного гуманітарного права в інших формах, крім вбивства, у зв'язку з міжнародним збройним конфліктом або збройним конфліктом неміжнародного характеру, що полягає у застосуванні заборонених методів чи засобів виведення війни (до форми пристроїв, 10 жовтня 1980 р. з поправками,

– запалювальної зброї,

внесеними 3 травня 1996 р. (Протокол II до KB33);

– застосування зброї командира (начальника) за злочин проти міжнародного гуманітарного права (2 форми)

Протокол про заборону або обмеження використання запалювальної зброї, 10 жовтня 1980 р. (Протокол III до KB33);

Загалом – 37 форм.

Протокол про засліплюючу лазерну зброю, 13 жовтня 1995 р.

(Протокол IV до KB33)

Запитання 10. ХТО Є СУБ'ЄКТОМ ЗЛОЧИНІВ, ПЕРЕДБАЧЕНИХ СТ. 438 КК УКРАЇНИ?

Стаття 1 Договірні держави визнають, що військові дії між ними не повинні починатися без попереднього та недвозначного попередження, яке матиме або форму мотивованого оголошення війни, або форму ультиматуму з умовним оголошенням війни. (III

Відповідальність за ці злочини несуть: Конвенція про початок воєнних дій, Гаага, 18.10.1907 р.)

1) як правило, **комбатанти** – як зі сторони держави-агресора, так і зі сторони України;

2) особи, уповноважені надавати накази комбатантам;

3) цивільні особи, у т.ч. особи, які з певних причин не визнані комбатантами (наприклад, ті, які взяли зброю в руки і не приєдналися до військового формування, шпигуни, диверсанти, найманці).

Стаття 1, спільна для Женевських конвенцій про захист жертв війни 1949 року, встановлює: «Високі Договірні Сторони зобов'язуються дотримуватися та забезпечувати дотримання цієї Конвенції за всіх обставин».

Це означає, що закон єдиний для всіх громадян Договірної Сторони, яка стала учасницею договору.

Щодо **військовослужбовців військових формувань України** є деякі винятки. Зокрема, вони несуть відповідальність за деякі порушення законів та звичаїв війни не за ст. 438, за спеціальними нормами інших статей КК України:

– ст. 432 – за мародерство;

– ст. 433 – за насильство, протизаконне знищення майна, протизаконне відібрання майна під приводом воєнної необхідності, а також за розбій, вчинювані щодо населення в районі воєнних дій;

– ст. 434 – за погане поводження з військовополоненими, яке мало місце неодноразово, або пов'язане з особливою жорстокістю, або спрямоване проти хворих і поранених, а також недбале виконання обов'язків щодо хворих і поранених особами, на яких покладено їх лікування і піклування про них, за відсутності ознак більш тяжкого злочину;

– ст. 435 – за носіння в районі воєнних дій символіки Червоного Хреста, Червоного Півмісяця, Червоного Кристала особами, які не мають на те права, а також зловживання в умовах особливого періоду прапорами чи знаками Червоного Хреста, Червоного Півмісяця, Червоного Кристала або пофарбуванням, присвоєним санітарно-транспортним засобам.

За **віддання наказу про вчинення порушення законів та звичаїв війни** відповідальність може тільки той, хто має підлеглих і уповноважений віддавати їм накази. Це командир, інший військовий начальник або особа, яка діє як військовий начальник.

Запитання 11. ХТО ТАКІ КОМБАТАНТИ?

Женевська конвенція про поводження з військовополоненими (ст. 4А), а також Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I) (статті 43, 44), відносять до **комбатантів**, тобто тих, хто має право брати безпосередню участь в воєнних діях, осіб, які належать, зокрема до:

1) особового складу збройних сил сторони конфлікту (за винятком медичного і духовного персоналу, а також шпигунів та найманців).

Зокрема, це представники: регулярних збройних сил РФ; інших збройних формувань РФ: прикордонних військ, внутрішніх військ («росгвардії»), федеральної служби безпеки, служби зовнішньої розвідки, органів державної охорони, рятувальних військових формувань цивільної оборони, військової прокуратури, військових слідчих органів слідчого комітету, федерального органу забезпечення мобілізаційної підготовки, спеціальних формувань, військових навчальних закладів тощо (див. ст. 2 закону РФ «Про військовий обов'язок і військову службу» в редакції від 13 грудня 2021 р.).

До них Протокол I висуває одну вимогу – підпорядкованість внутрішній дисциплінарній системі, яка, поряд з іншим, забезпечує додержання норм міжнародного права, застосовуваних у період збройних конфліктів;

2) членів організованих рухів опору, що відповідають таким умовам (ст.13(2) ЖК I і ЖК II, ст. 4(2) ЖК III, ст.43(1) ДП I):

1. а) ними командує особа, яка відповідає за своїх підлеглих;
2. б) вони мають постійний відмітний знак, добре розпізнаваний на відстані;
3. с) вони носять зброю відкрито;
4. d) вони здійснюють свої операції згідно із законами та звичаями війни.

Йдеться, зокрема, про партизанів або про бойовиків так званих «ДНР»/«ЛНР».

Можливо, до цієї категорії відносяться також представники приватних військових кампаній (ПВК). З одного боку, належність їх до організованих рухів опору можна ставити під сумнів, якщо вони ігнорують закони та звичаї війни, дотримання яких є обов'язковою ознакою комбатантів. З іншого, у п. 2 ст. 44 Протоколу I вказано: хоча всі комбатанти зобов'язані дотримуватися норм міжнародного права, що застосовується в період збройних конфліктів, порушення цих норм не позбавляють комбатанта його права вважатися комбатантом і, якщо він потрапляє до влади протилежної сторони, – вважатися військовополоненим (за деякими винятками, наприклад, у випадку, коли комбатант під час участі у нападі маскується під цивільне населення);

3) членів особового складу регулярних збройних сил, які заявляють про свою відданість урядові або владі, що не визнані державою, яка їх затримує [як військовополонених].

«Цивільне населення неокупованої території, що стихійно взяло в руки зброю при наближенні супротивника і не встигло зорганізуватися у регулярні збройні сили сторони конфлікту – *levée en masse* (за умови відкритого носіння зброї та поваги до законів і звичаїв війни)» (Сенаторова О.В. ПРАВА ЛЮДИНИ І ЗБРОЙНІ КОНФЛІКТИ. Навчальний посібник. К., 2018. С. 80).

Запитання 12. ЧИ ВСІ КОМБАТАНТИ МАЮТЬ ІМУНІТЕТ? І НА ЩО ВІН ПОШИРЮЄТЬСЯ?

Найважливішим наслідком статусу комбатанта є привілей комбатанта, що надає їм «право брати безпосередню участь у бойових діях» від імені сторони міжнародного збройного конфлікту (ДП I, Ст. 43(2)). Це означає, що комбатанти, як законні представники сторін, що воюють, користуються імунітетом від судового переслідування за законні військові дії, тобто за бойові дії, що здійснюються відповідно до МГП (ДП I, Ст. 44(2)). Водночас, комбатанти зобов'язані дотримуватися МГП. Вони не користуються імунітетом від судового переслідування за порушення МГП, що підлягають покаранню за міжнародним кримінальним правом або відповідно до національного законодавства держави, котра їх захопила.

Мельцер Нільс. МІЖНАРОДНЕ ГУМАНІТАРНЕ ПРАВО. ЗАГАЛЬНИЙ КУРС. МКЧХ, листопад 2020. 398 с.

Загалом в жодному міжнародному договорі не знайти точного і ясного положення, що «комбатант має імунітет від кримінальної відповідальності».

Але це впливає з як багатьох положень договірною МГП, так і зі звичаєвого МГП, а також закріплено в рішеннях (позиціях) міжнародних судів та міжнародних організацій.

Неможливість посилання на привілей комбатанта

Привілей комбатанта, наданий МГП учасникам **міжнародного збройного конфлікту, не поширюється на воєнні злочини**. «Право комбатанта брати безпосередню участь у бойових діях» передбачає імунітет від переслідування за законні воєнні дії, які в іншому випадку становлять правопорушення відповідно до національного законодавства держави, що здійснює захоплення. Але комбатанти не мають імунітету щодо порушень МГП, які караються за національним чи міжнародним кримінальним правом (ЖК III, Ст. 129(2) і (3)).

Мельцер Нільс. МІЖНАРОДНЕ ГУМАНІТАРНЕ ПРАВО. ЗАГАЛЬНИЙ КУРС. МКЧХ, листопад 2020. 398 с.

Неприпустимість посилання на службове становище

Будь-які імунітети, що надаються главі держави чи уряду, члену уряду або парламенту, обраному представникові чи урядовцю, не звільняють таких осіб від міжнародної кримінальної відповідальності, тобто від відповідальності за воєнні злочини, злочин геноцид тощо (Римський статут, Ст. 27).

Мельцер Нільс. МІЖНАРОДНЕ ГУМАНІТАРНЕ ПРАВО. ЗАГАЛЬНИЙ КУРС. МКЧХ, листопад 2020. 398 с.

Привілею комбатанта немає у випадку неміжнародного збройного конфлікту.

Цивільні особи, які беруть безпосередню участь у бойових діях і не користуються привілеєм комбатанта, іноді характеризуються як «непривілейовані» або «незаконні» комбатанти і не належать до категорій осіб, які знаходяться під захистом Женевських конвенцій 1949 року.

Наприклад, після терористичних нападів 11 вересня 2001 року Сполучені Штати тримали під вартою сотні людей як «незаконних комбатантів» на військово-морській базі затоки Гуантанамо на Кубі без надання їм захисту відповідно до Женевських конвенцій 1949 року.

Під час неміжнародних збройних конфліктів МГП не надає імунітет від переслідування за законні військові дії. Отже, будь-яка особа, яка брала безпосередню участь у бойових діях у неміжнародному збройному конфлікті, несе повну відповідальність згідно з чинним національним законодавством.

Зазвичай, будь-яка шкода, завдана урядовими збройними силами та поліцією відповідно до МГП, за національним законодавством буде виправдана як законний акт держави, тоді як будь-яка шкода, заподіяна недержавними збройними групами та цивільними особами, які надають їм підтримку, є причиною судового переслідування відповідно до стандартних положень національного законодавства. МГП просто рекомендує, щоби після закінчення бойових дій влада «прагнула надати якомога ширшу амністію особам, які брали участь у збройному конфлікті», за винятком осіб, підозрюваних, обвинувачених або засуджених за скоєння воєнних злочинів (ДП II, Ст. 6(5))

Мельцер Нільс. МІЖНАРОДНЕ ГУМАНІТАРНЕ ПРАВО. ЗАГАЛЬНИЙ КУРС. МКЧХ, листопад 2020. 398 с.

Під час слухань справи щодо катастрофи МН-17 прокуратура припустила, що захист Пулатова може висунути тезу, що його взагалі не можна судити, оскільки він був учасником бойових дій та виконував накази своїх командирів, а за Женевською конвенцією комбатанти звільняються від юридичної відповідальності за свої дії під час війни.

Однак такий імунітет надається лише особам у формі, що відкрито носять зброю і є організованою державною структурою, яка може гарантувати дотримання прав людини.

Щоб військовий отримав імунітет комбатанта, потрібно, щоб:

- ним командувала держава, яка відкрито бере участь у міжнародному конфлікті;
- у підрозділі була військова дисципліна;
- цей військовий та його товариші по службі носили форму зі знаками відмінності і відрізнялися від мирного населення;
- це військове формування не порушувало гуманітарне право і не чинило військових злочинів.

Причому мають бути дотримані всі ці умови. Але тут немає принаймні двох.

Суд відмовив Пулатову у визнанні його комбатантом.

Слід акцентувати, що наведені ознаки комбатанта потрібні для забезпечення захисту цивільного населення від наслідків воєнних дій.

Запитання 13. ЧИ Є КОМБАТАНТИ СУБ'ЄКТАМИ ІНШИХ ВЧИНЕНИХ НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ ЗЛОЧИНІВ, ПЕРЕДБАЧЕНИХ КК УКРАЇНИ?

А. Відповідно до ч. 1 ст. 6 КК України, всі особи, які вчинили злочини на території України, підлягають кримінальній відповідальності за цим Кодексом.

Б. З імунітету комбатанта випливає, що комбатанти не несуть відповідальність за деякі передбачені КК України злочини та проступки:

1) пов'язані з веденням воєнних дій:

– незаконне перетинання Державного кордону України представниками підрозділів збройних сил чи інших силових відомств держави-агресора (ст. 332-2);

– порушення встановленого порядку здійснення міжнародних передач товарів, що підлягають державному експортному контролю (ст. 333);

– контрабанда вибухових речовин, зброї або боєприпасів, частин вогнепальної нарізної зброї (ст. 201);

– дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади (ст. 109);

– посягання на територіальну цілісність і недоторканність України (ст. 110);

– диверсія (ст. 113);

– умисне знищення або пошкодження майна (ст. 194);

– умисне пошкодження об'єктів електроенергетики (ст. 194-1);

– знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу (ст. 245);

– напад на об'єкти, на яких є предмети, що становлять підвищену небезпеку для оточення (ст. 261);

– носіння, зберігання вогнепальної зброї, бойових припасів, вибухових речовин або вибухових пристроїв без передбаченого законом дозволу (ст. 263) та ін.

2) планування, підготовка, розв'язування та ведення агресивної війни (ст. 437 КК України) – згідно з практикою міжнародних судів (вона відображена у ст. 8bis Римського статуту МКС) за ці діяння несуть відповідальність лише представники вищого військово-політичного керівництва держави-агресора. Питання щодо позбавлення їх імунітету мають вирішуватися у Міжнародному кримінальному суді чи спеціальному трибуналі з відповідними механізмами подолання імунітету найвищого керівництва держави;

3) геноцид (ст. 442) – те саме;

4) військові, передбачені статтями 402–435 (Розділ XIX) – комбатанти держави-агресора не несуть за них відповідальність;

5) інші кримінальні правопорушення зі спеціальним суб'єктом (зокрема, передбачені ст. 111, 111-1, 111-2, які можуть бути вчинені тільки комбатантом чи не комбатантом – громадянином України).

В. Водночас немає причин виключати кримінальну відповідальність комбатантів за злочини, які не охоплюються поняттям «порушення законів та звичаїв війни», але можуть бути вчинені комбатантами, так би мовити, між іншим.

Наприклад, зараження венеричною хворобою (ст. 133), експлуатація дітей (ст. 150), розбещення неповнолітніх (ст. 156), крадіжка (ст. 185), шахрайство (ст. 190), незаконне полювання (ст. 248), наруга над могилою (ст. 297), наруга над державними символами (ст. 338) та багато інших.

Так само бойовики збройних формувань так званих ДПН/ЛНР – громадяни України, незалежно від того, чи будуть вони визнані комбатантами, можуть бути притягнуті до кримінальної відповідальності за державну зраду чи колабораційну діяльність.

Г. Якщо діяння визначене відповідним міжнародним договором України як порушення законів та звичаїв війни, відповідальність за нього не може настати за «загальнокримінальними» статтями КК України (див. Таблицю 5).

Чотири основних розмежувальних ознаки:

1) суб'єкт злочину – як правило, комбатант (наявність саме такого суб'єкта притягує увагу до ст. 438 КК);

2) обставини (так званий контекстуальний елемент) – вчинення злочину під час міжнародного збройного конфлікту або збройного конфлікту неміжнародного характеру.

Міжнародний збройний конфлікт – оголошена війна чи будь-який інший збройний конфлікт між двома чи більше державами, навіть якщо одна з них не визнає стану війни (ст. 2, спільна для Женевських конвенцій про захист жертв війни 1949 року, і ст. 1 ДП I).

Збройний конфлікт неміжнародного характеру – збройний конфлікт, який відбувається на території будь-якої держави між її збройними силами або іншими організованими збройними групами, які, перебуваючи під відповідальним командуванням, контролюють частину її території, що дає їм змогу здійснювати безперервні й погоджені воєнні дії (ст. 1 ДП II).

При цьому, якщо одна держава здійснює такий контроль над незаконними збройними формуваннями, що ведуть бойові дії проти іншої держави, збройний конфлікт вважається міжнародним.

В окремих випадках (наприклад, збройний напад на незахищений цивільний об'єкт) такий контекстуальний елемент видається очевидним. Але, коли йдеться про вбивство чи насильство щодо населення на окупованій території, то факт вчинення діяння в контексті саме збройного конфлікту потребує аргументації у процесуальних документах.

Діяння слід вважати вчиненим в контексті збройного конфлікту у випадках, коли існування збройного конфлікту значним чином впливало на здатність особи вчинити інкриміноване їй діяння або на її рішення вчинити це діяння, або на спосіб, у який діяння було вчинення, або на мету, заради якої воно було вчинено.

При цьому серйозне порушення міжнародного гуманітарного права та збройний конфлікт не обов'язково повинні жорстко збігатись темпорально та географічно. Наприклад, серйозні порушення міжнародного гуманітарного права можуть мати місце після закінчення міжнародного збройного конфлікту щодо військовополонених, які продовжують утримуватись стороною конфлікту (К.П. Задоя. НПК до КК України, 2019);

3) потерпілі особи – військовополонені, цивільне населення на окупованій території та інші жертви війни, визначені міжнародними договорами (зміст понять «військовополонені» та «цивільне населення» див. у ст. 4 ЖК III, ст. 44 ДП I та ст. 4 ЖК IV, ст. 50 ДП I).

Тому, наприклад, якщо насильство вчинене на окупованій території представником держави-агресора стосовно громадянина держави-агресора або члена незаконного збройного формування, мова про ст. 438 КК України не йде;

4) діяння – ним є тільки «серйозне порушення» законів та звичаїв війни (міжнародного гуманітарного права) – див. ст. 49 ЖК I, ст. 50, ст. 129, ст. 146 ЖК IV, статті 11, 85 ДП I або ст. 8(2)(а)-(с), 8(2)(е) РС.

Висновок про те, що відповідне діяння є серйозним порушенням МГП, має відобразитись у формулюванні обвинувачення особи.

Наприклад, до числа серйозних порушень Женевських конвенцій 1949 року:

– відноситься не будь-яке насильство щодо захищених категорій осіб, а лише завдання їм серйозних тілесних ушкоджень або шкоди здоров'ю, і,

навпаки,

– не відноситься вигнання цивільного населення для примусових робіт. Тому відповідальність за цей злочин має наставати лише у випадках, коли залучення до примусових робіт містить ознаки іншого серйозного порушення МГП. Так, залучення до робіт з побудови об'єктів військового призначення – як примушування до служби в збройних силах ворога, а залучення до робіт поблизу лінії зіткнення – як прояв жорстокого поводження (ст. 147 ЖК IV).

(К.П. Задоя. НПК до КК України, 2019).

Таблиця 5.

Порушення законів та звичаїв війни (ст. 438 КК України)	Статті КК України, за якими не може кваліфікуватися діяння
--	---

<p>Жорстоке поводження з військовополоненими:</p> <ul style="list-style-type: none"> – фізичне калічення – медичні чи наукові експерименти 	<p>Ст. 121. Умисне тяжке тілесне ушкодження</p> <p>Ст. 142. Незаконне проведення дослідів над людиною</p>
<ul style="list-style-type: none"> – умисне вбивство, – тортури або нелюдське поводження, зокрема біологічні експерименти, – умисне заподіяння тяжких страждань, серйозного тілесного ушкодження або шкоди здоров'ю, – примушування військовополоненого до служби в збройних силах ворожої держави, – умисне позбавлення його прав на справедливе та належне судове розслідування 	<p>Ст. 115. Умисне вбивство</p> <p>Ст. 127. Катування</p> <p>Ст. 142. Незаконне проведення дослідів над людиною</p> <p>Ст. 122. Умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження</p>
<ul style="list-style-type: none"> – вбивство, – завдання каліцтва,- жорстоке поводження й тортури,- захоплення заручників, – наруга над людською гідністю, зокрема образливе та принизливе ставлення,- несправедливе засудження 	<p>Ст. 115. Умисне вбивство</p> <p>Ст. 121. Умисне тяжке тілесне ушкодження</p> <p>Ст. 127. Катування</p> <p>Ст. 147. Захоплення заручників</p>
<ul style="list-style-type: none"> – вбивство, – тортури чи біологічні досліді, – залишення умисно без медичної допомоги та обслуговування – умисне створення умов для зараження чи інфікування 	<p>Ст. 115. Умисне вбивство</p> <p>Ст. 127. Катування</p> <p>Ст. 142. Незаконне проведення дослідів над людиною</p> <p>Ст. 139. Ненадання допомоги хворому медичним працівником</p> <p>Ст. 130. Зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби</p>

Ст. 115. Умисне вбивство

– вбивство,

– тортури або нелюдське поводження, зокрема біологічні експерименти,

– умисне заподіяння тяжких страждань або серйозного тілесного ушкодження й шкоди здоров'ю

– широкомасштабне руйнування і привласнення майна, не виправдані воєнною необхідністю й здійснені незаконно та умисно

127. Катування

Ст. 142. Незаконне проведення дослідів над людиною

Ст. 122. Умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження

Ст. 121. Умисне тяжке тілесне ушкодження

– вбивство,

– тортури або нелюдське поводження, зокрема біологічні експерименти,

– умисне заподіяння тяжких страждань або серйозного тілесного ушкодження й шкоди здоров'ю

– широкомасштабне руйнування і привласнення майна, не виправдані воєнною необхідністю й здійснені незаконно та умисно

Ст. 115. Умисне вбивство

127. Катування

Ст. 142. Незаконне проведення дослідів над людиною

Ст. 122. Умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження

Ст. 121. Умисне тяжке тілесне ушкодження

Жорстоке поводження з цивільним населенням:

- умисне вбивство,
- тортури або нелюдяне поводження, зокрема біологічні експерименти, які умисно спричинять великі страждання чи серйозні травми тілу чи здоров'ю,
- нелегальна депортація чи переведення,
- нелегальне ув'язнення,
- примушення служити в збройних силах ворожої держави,
- умисне відбирання прав на справедливий і офіційний судовий процес,
- захоплення полонених,
- широкомасштабне руйнування і привласнення власності, не виправдане воєнною необхідністю, і здійснюване незаконним чином і безцільно

Ст. 115. Умисне вбивство

Ст. 127. Катування

Ст. 142. Незаконне проведення дослідів над людиною

Ст. 122. Умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження

Ст. 121. Умисне тяжке тілесне ушкодження

Ст. 146. Незаконне позбавлення волі або викрадення людини

Ст. 371. Завідомо незаконні затримання, привід, домашній арешт або тримання під вартою

- фізичне каліцтво,- медичні чи наукові експерименти,- видалення тканин чи органів для пересадки

Ст. 121. Умисне тяжке тілесне ушкодження
Ст. 142. Незаконне проведення дослідів над людиною

Ст. 143. Порушення встановленого законом порядку трансплантації анатомічних матеріалів людини

Ст. 115. Умисне вбивство

Ст. 127. Катування

Ст. 122. Умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження

Ст. 121. Умисне тяжке тілесне ушкодження

Ст. 147. Захоплення заручників

Ст. 258. Терористичний акт

Ст. 152. Згвалтування

Ст. 303. Сутенерство або втягнення особи в заняття проституцією

Ст. 149. Торгівля людьми

Ст. 186. Грабіж

Ст. 187. Розбій

Ст. 129. Погроза вбивством

Дії щодо осіб, які не беруть безпосередньої участі або припинили брати участь у військових діях:- вбивство, – катування, – каліцтво чи будь-які форми тілесних покарань,- колективні покарання,- взяття заручників,- акти тероризму,- знущання над людською гідністю, зокрема, образливе поводження,- згвалтування, – примус до проституції або непристойне посягання у будь-якій формі,- рабство й работоргівля в усіх їх формах,- грабіж,- погрози вчинити будь-яку з вищезазначених дій.

Вигнання цивільного населення для примусових робіт

Ст. 173. Грубе порушення угоди про працю

Застосування засобів ведення війни, заборонених міжнародним правом, зокрема: а) напади невідповідного характеру, зокрема:- напади, не спрямовані на конкретні військові об'єкти;- напади, при яких застосовуються методи або засоби ведення військових дій, які не можуть бути спрямовані на конкретні військові об'єкти,- напади, які поразяють військові об'єкти й цивільних осіб або цивільні об'єкти, не розрізняючи їх

б) використання присутності або пересування цивільного населення або окремих цивільних осіб для захисту певних пунктів або районів від військових дій

– напади на цивільні об'єкти

<p>– акти, спрямовані проти історичних пам'яток, творів мистецтва або місць відправлення культів, які є культурною або духовною спадщиною народів,- використання таких об'єктів для підтримки воєнних зусиль,- використання таких об'єктів як об'єктів репресалій</p>	<p>Ст. 178. Пошкодження релігійних споруд чи культових будинків Ст. 179. Незаконне утримування, осквернення або знищення релігійних святиньСт. 298. Незаконне проведення пошукових робіт на об'єкті археологічної спадщини, знищення, руйнування або пошкодження об'єктів культурної спадщини</p>
<p>– незаконний експорт, інше незаконне переміщення або незаконна передача права власності на культурну цінність,</p> <p>– археологічні розкопки,</p> <p>– модифікації або зміна виду використання культурної цінності, що мають на меті приховання або знищення доказу культурного, історичного чи наукового характеру</p>	<p>Ст. 201. Контрабанда культурних цінностей</p> <p>Ст. 298. Незаконне проведення пошукових робіт на об'єкті археологічної спадщини, знищення, руйнування або пошкодження об'єктів культурної спадщини</p>
<p>– використання голоду серед цивільного населення як методу ведення війни,</p> <p>– напад або знищення чи доведення до непридатності об'єктів, необхідних для виживання цивільного населення (запаси продуктів харчування, сільськогосподарські райони, що виробляють продовольство, посіви, худоба, споруди для забезпечення питною водою й запаси останньої, іригаційні споруди) з метою не допустити використання їх цивільним населенням або супротивною стороною як засобу підтримання існування</p>	
<p>– використання методів або засобів ведення війни, що мають на меті завдати або, як можна очікувати, завдадуть такої шкоди природному середовищу й тим самим завдадуть шкоди здоров'ю або виживанню населення</p>	<p>Ст. 441. Екоцид</p>

– використання як об'єктів нападу установок чи споруд, що містять небезпечні сили (греблі, дамби й атомні електростанції), навіть у випадках, коли вони є воєнними об'єктами, якщо такий напад може викликати звільнення небезпечних сил і наступні тяжкі втрати серед цивільного населення,

– використання як об'єктів нападу воєнних об'єктів, розміщених в цих установках або спорудах чи поблизу них, якщо напад може викликати вивільнення небезпечних сил та наступні тяжкі втрати серед цивільного населення

Ст. 441. Екоцид

Ст. 261. Напад на об'єкти, на яких є предмети, що становлять підвищену небезпеку для оточення

Ст. 265. Незаконне поводження з радіоактивними матеріалами

– напад на необоронювані місцевості

– напад на демілітаризовані зони

– перетворення цивільного населення або окремих цивільних осіб на об'єкт нападу,- напад невибіркового характеру, що стосується цивільного населення або цивільних об'єктів, коли відомо, що такий напад стане причиною надмірних втрат життя, поранень серед цивільного населення або завдасть шкоди цивільним об'єктам,- напад на установки або споруди, що містять небезпечні сили, коли відомо, що такий напад стане причиною надмірних втрат життя, поранень серед цивільного населення або завдасть шкоди цивільним об'єктам,- перетворення необоронних місцевостей і нейтральних зон на об'єкт нападу,- напад на особу, коли відомо, що вона припинила брати участь у воєнних діях,- віроломне використання розпізнавальної емблеми Червоного Хреста, Червоного Півмісяця або Червоного Лева і Сонця, або інших захисних знаків,

– переміщення окупуючою державою частини її власного цивільного населення на окуповану нею територію,- депортація чи переміщення всього або частини населення окупованої території у межах цієї території чи за її межі,- невинуватена затримка репатріації військовополонених або цивільних осіб,- застосування практики апартеїду, інших негуманних і принижуючих дій, заснованих на расовій дискримінації, які зневажають гідність особи,- перетворення ясно розпізнаних історичних пам'яток, творів мистецтва або місць відправлення культу, які є культурною або духовною спадщиною народів і яким надається особливий захист, на об'єкт нападу, внаслідок чого вони зазнають великих руйнувань,- позбавлення особи права на неупереджене й нормальне судочинство

– заборонене використання відмітних емблем

– залучення дітей до безпосередньої участі у воєнних діях

Ст. 149. Торгівля людьми

– призов дітей до збройних сил

– вербування дітей або їх використання у військових діях

Ст. 149. Торгівля людьми

– застосування задушливих, отруйних або інших подібних газів, аналогічних рідин, речовин і процесів, а також бактеріологічних засобів ведення війни

Ст. 439. Застосування зброї масового знищення

Застосування:

- осколків, які не виявляються,
- мін, мін-пасток та інших пристроїв,
- запалювальної зброї,
- засліплюючої лазерної зброї

Запитання 14. ЧОМУ ВАЖЛИВО ВІДПОВІДНІ ДІЯННЯ ПРАВИЛЬНО КВАЛІФІКУВАТИ САМЕ ЗА СТ. 438 КК УКРАЇНИ, А НЕ ЯК «ЗАГАЛЬНОКРИМІНАЛЬНІ» ЗЛОЧИНИ?

Україна, згідно зі своїми міжнародно-правовими зобов'язаннями має ефективно переслідувати воєнні злочини.

Тому, якщо діяння охоплюється ст. 438 КК, воно не повинно кваліфікуватися як «загальнокримінальний» («ординарний») чи військовий злочин.

Протилежний підхід може створювати передумови для безкарності осіб, що вчинили серйозні порушення міжнародного гуманітарного права:

- 1) через неможливість здійснення юрисдикції щодо таких діянь на підставі універсального принципу (ст. 8 КК) або
- 2) через сплив строків давності (ст. 49 КК), або
- 3) через те, що деякі «загальнокримінальні» злочини караються набагато м'якше ніж відповідні воєнні злочини чи злочини проти людяності, або
- 4) через можливість застосування амністії тощо.

З цього випливає, що застосування традиційних для кримінального права України правил про подолання так званої конкуренції кримінально-правових норм не повинно мати місця, якщо вчинене діяння повністю охоплюється ст. 438 КК. Йдеться, зокрема, про правило подолання конкуренції загальної та спеціальної норм (абз. 3 п. 12 постанови ПВС від 04.06.2010 №7), відповідно до якого пріоритет одержує спеціальна норма.

Норми про «загальнокримінальні» та військові злочини не повинні одержувати пріоритет перед нормами ст. 438 КК на підставі їх «спеціальності».

Наприклад, вилучення автомобіля окупаційною владою в особи, що належить до цивільного населення, якщо таке вилучення являє собою серйозне порушення міжнародного гуманітарного права, не можна кваліфікувати за ст. 289 КК на тій підставі, що це положення більш конкретно характеризує предмет злочину.

Так само норми ч. 4 чи ч. 5 ст. 186 КК не повинні переважати ч. 1 ст. 438 КК на тій підставі, що перші більш спеціально характеризують розмір, в якому відбулось заволодіння майном.

Те саме стосується і зґвалтування та інших злочинів.

Водночас принцип non bis in idem (ст. 61 Конституції України) не дозволяє одночасно кваліфікувати одне і те саме діяння за двома статтями КК.

Санкції при кваліфікації значення не мають – їхня непропорційність може свідчити лише про недбалість законодавця.

Запитання 15. ЯКІ ДІЯННЯ СЛІД РОЗУМІТИ ПІД РОЗГРАБУВАННЯМ НАЦІОНАЛЬНИХ ЦІННОСТЕЙ, ПІД ЗАСТОСУВАННЯМ ЗАСОБІВ ВЕДЕННЯ ВІЙНИ, ЗАБОРОНЕНИХ МІЖНАРОДНИМ ПРАВОМ У СТ. 438 КК УКРАЇНИ?

Під «розграбуванням національних цінностей на окупованій території» слід розуміти широкомасштабне або систематичне вчинення актів заволодіння чужим майном, що являють собою серйозні порушення МГП, передбачені Женевськими конвенціями про захист жертв війни 1949 року, Гаазьким положенням про закони і звичаї війни на суходолі, затвердженим IV Конвенцією про закони і звичаї війни на суходолі від 18.10.1907 р., або Гаазькою конвенцією про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту.

Питання про широкомасштабність та систематичність актів заволодіння майном має вирішуватися судом з урахуванням всіх обставин справи: кількість актів заволодіння майном, їх пов'язаність між собою, наявність спільного плану з іншими особами, вартість майна і його характер.

Акти заволодіння чужим майном, що не відповідають критеріям широкомасштабності та систематичності, але при цьому досягають рівня серйозного порушення МГП, можуть кваліфікуватися як інші порушення законів та звичаїв війни, що передбачені міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана ВР.

Для визначення поняття «*національні цінності*» потрібні додаткові дослідження.

Застосування засобів ведення війни, заборонених міжнародним правом, полягає у застосуванні саме засобів ведення війни, що прямо заборонені МГП.

Наприклад, заборона застосування отрути передбачена ст. 23(а) Гаазького положення про закони і звичаї війни на суходолі), або тих, що заподіюють надмірні ушкодження чи страждання або є невибірковими по своїй суті (загальна заборона таких засобів впливає зі ст. 23(е) Гаазького

положення про закони і звичаї війни на суходолі, ст.ст. 35(2) та 51(4) ДП I, а на серйозний характер порушення вказує, наприклад, ст. 8(2)(b)(xx) Римського статуту.

Застосування ж **методів** ведення війни, заборонених МГП (наприклад, вчинення нападу на установки або споруди, що містять небезпечні сили – див. ст. 85(3)(с) ДП I), слід кваліфікувати як інше порушення законів та звичаїв війни, що передбачені міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана ВР.

(К.П. Задоя. НПК до КК України, 2019).

Запитання 16. ЯКІ ДІЯННЯ СЛІД РОЗУМІТИ ПІД ВІДДАННЯМ НАКАЗУ У СТ. 438 КК УКРАЇНИ?

Під **наказом** розуміється одна із форм реалізації владних функцій, організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських обов'язків військової службової особи (командира, начальника), змістом якої є пряма, обов'язкова для виконання вимога начальника про вчинення або не вчинення підлеглим (групою підлеглих) певних дій по службі. Синонімами наказу у ст. 438 КК є розпорядження, вказівка, команда.

У ч. 1 ст. 438 КК віддання наказу про вчинення діянь, що являють собою порушення законів та звичаїв війни, що передбачені міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана ВР, є **окремою формою злочину**. Тому дії осіб, що віддали такий наказ, не слід кваліфікувати ще й як підбурювання до іншої форми вчинення злочину, передбаченого ч. 1 ст. 438 КК, або як організація чи пособництво.

(К.П. Задоя. НПК до КК України, 2019).

Запитання 17. КОЛИ УМИСНЕ ВБИВСТВО СЛІД КВАЛІФІКУВАТИ ЗА СТ. 438 КК УКРАЇНИ?

Частина 2 ст. 438 буквально викладена так, що передбачає відповідальність особи лише за умови, якщо умисне вбивство супроводжувалось одним із серйозних порушень МГП, відповідальність за які настає за ч. 1 ст. 438. Утім, міжнародне право розглядає умисне вбивство як цілком самостійне серйозне порушення МГП (див. ст. 50 ЖК I, ст. 51 ЖК II, ст. 130 ЖК III, ст. 147 ЖК IV, а також ст. 3, спільну для Женевських конвенцій про захист жертв війни 1949 року).

Таким чином, відповідальність за ч. 2 ст. 438 КК має наставати незалежно від того, чи супроводжувалось умисне вбивство іншим серйозним порушенням МГП. Якщо таке порушення мало місце, то дії особи повністю охоплюються ч. 2 ст. 438 та не потребують додаткової кваліфікації за ч. 1 ст. 438.

Потерпілими від такого діяння можуть бути лише особи, що перебувають під захистом МГП, і цією ж галуззю міжнародного права визначаються критерії правомірності позбавлення життя іншої особи.

Зокрема, в контексті міжнародного збройного конфлікту не може вважатися умисним вбивством позбавлення життя комбатантом однієї сторони конфлікту комбатанта іншої сторони конфлікту, вчинене з додержанням правил МГП, оскільки комбатанти є особами, що мають право безпосередньо брати участь у воєнних діях (ст. 43(2) ДП I).

З другого боку, заподіяння смерті членом незаконного збройного формування особі, що належить до урядових збройних сил, подібним привілеєм не захищене та може кваліфікуватись як умисне вбивство на загальних підставах, тобто за ст. 115 КК України.

(К.П. Задоя. НПК до КК України, 2019).

Запитання 18. ЯК НАРАЗІ КВАЛІФІКУВАТИ НЕ НАКАЗ ПІДЛЕГЛИМ ПРО ПОРУШЕННЯ ЗАКОНІВ ТА ЗВИЧАЇВ ВІЙНИ, А НЕНАЛЕЖНИЙ КОНТРОЛЬ ЗА ПІДЛЕГЛИМИ, ЯКІ ВЧИНИЛИ ТАКІ ПОРУШЕННЯ?

Наприклад, пункт (а) ст. 28 Статуту МКС

а. Військовий командир або особа, яка ефективно діє як військовий командир, підлягає кримінальній відповідальності за злочин, що підпадає під юрисдикцію Суду, вчинений силами, які перебувають під його ефективним командуванням та контролем або, залежно від обставин, під його ефективною владою та контролем, у результаті його чи її нездатності здійснювати належний контроль над такими силами, коли:

1. i) такий військовий командир або така особа знала або за обставин, що склалися на той час, повинна була знати, що ці сили вчинювали або мали намір вчинити такий злочин; і
2. ii) такий військовий командир або така особа не вжила всіх необхідних і розумних заходів в межах своїх повноважень для запобігання чи припинення його вчинення або для передачі цього питання в компетентні органи для розслідування і кримінального переслідування.

Варіанти для дискусії:

1) якщо командир знав, що підлеглі вчинюють відповідний злочин і не зупинив їх –розглядати як пособництво, але тільки у випадку, якщо і підлеглі розуміли, що командир знає і не зупиняє їх?

2) заздалегідь не обіцяне приховування тяжкого чи особливо тяжкого злочину (ст. 396 КК)?

3) службова недбалість (ст. 367 КК)?

4) розглядати як «*інше порушення*» в сенсі ст. 438 КК – через відсилання до статті 87 ДП I, (яка, однак, врегульовує командну відповідальність більш обмежено, ніж стаття 28 РС).

Стаття 87. Обов'язки командирів 1. Високі Договірні Сторони і сторони, що перебувають у конфлікті, повинні вимагати від воєнних командирів, оскільки це стосується осіб, які входять до складу підлеглих їм збройних сил, та інших підлеглих їм осіб, щоб вони не допускали порушень Конвенцій і цього Протоколу і, в разі потреби, перепиняли ці порушення та повідомляли про це компетентні власті. 2. З метою запобігання порушенням і перепинення їх Високі Договірні Сторони і сторони, що перебувають у конфлікті, повинні вимагати, щоб особи, які входять до складу підлеглих їм збройних сил, були обізнані з обов'язками, що покладаються на них Конвенціями і цим

Протоколом. 3. Високі Договірні Сторони і сторони, що перебувають у конфлікті, повинні вимагати від кожного командира, який знає про те, що його підлеглі чи інші особи, що перебувають під його контролем, мають намір вчинити або вчинили порушення Конвенцій або цього Протоколу, вжиття необхідних заходів щодо запобігання подібним порушенням Конвенцій або цього Протоколу і, за потреби, щодо порушення дисциплінарного чи кримінального переслідування проти тих, хто вчинив такі порушення.

Запитання 19. ЧИ МОЖУТЬ БУТИ ЗАСТОСОВАНІ У РАЗІ ПОРУШЕННЯ ЗАКОНІВ ТА ЗВИЧАЇВ ВІЙНИ ПОЛОЖЕННЯ КК УКРАЇНИ ЩОДО ОБСТАВИН, ЩО ВИКЛЮЧАЮТЬ ПРОТИПРАВНІСТЬ ДІЯННЯ?

Так, чому ні? Це узгоджується з МГП.

Наприклад, у ст. 31(1) (c) і (d) РС «Підстави для звільнення від кримінальної відповідальності» вказано, що особа не несе кримінальної відповідальності, якщо у момент вчинення їм діяння:

1. c) ця особа діяла розумно для захисту себе чи іншого особи або, у разі військових злочинів, майна, яке є особливо важливим для виживання цієї особи або іншої особи, або майна, яке є особливо важливим для виконання завдання військового характеру, від неминучого та протиправного застосування сили способом, відповідним ступеню небезпеки, яка загрожує цій особі або іншій особі, що захищається, або майну;
2. d) діяння є вимушеною реакцією у відповідь на загрозу неминучої смерті або неминучого заподіяння тяжких тілесних ушкоджень чи продовження заподіяння таких пошкоджень для неї самої або іншої особи, і ця особа вживає необхідних та розумних заходів для усунення цієї загрози, за умови, що ця особа не має наміру заподіяти більшої шкоди, ніж та, якій вона прагнула запобігти. Така загроза може: i) або виходити з інших осіб; ii) або бути створена іншими обставинами, що не залежать від цієї особи.

Фактично в цих двох пунктах йдеться про інститути, які відповідають національним інститутам **необхідної оборони та крайньої необхідності**.

Приклад: цивільна особа схопила в полон військового і певний час, до передачі владі, тримала його у підвалі, не забезпечивши належних умов тримання.

Проте, неможливо застосувати ст. 43-1 КК України «**Виконання обов'язку щодо захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України**».

До комбатантів України положення цієї статті не поширюються у випадках вчинення ними:

- катування,
- застосування засобів ведення війни, заборонених міжнародним правом,
- інших порушень законів та звичаїв війни, що передбачені міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

До комбатантів же зі сторони держави-агресора статтю 43-1 КК неможливо застосувати ще й тому, що вони не захищають Україну, а навпаки.

Що стосується **виконання наказу**, то ця обставина також може за певних умов виключати протиправність діяння. З цього приводу РС (як зразок і основа судової практики міжнародних судів) вказує у ст. 33:

«1. Той факт, що злочин, що підпадає під юрисдикцію Суду було вчинено особою за наказом уряду або начальника, чи то військового чи цивільного, не звільняє цю особу від кримінальної відповідальності, за винятком випадків, коли:

1. а) ця особа була юридично зобов'язана виконувати накази цього уряду чи даного начальника;
2. б) ця особа не знала, що наказ був незаконним; і
3. с) наказ не був явно незаконним».

Запитання 20. ЧИ БУДУТЬ ЗАСТОСОВУВАТИСЯ ПОЛОЖЕННЯ СТ. 438 КК УКРАЇНИ У РАЗІ ПРИЙНЯТТЯ ПРОЄКТУ ЗАКОНУ №7290?

При вирішенні цього питання слід керуватися положеннями частин 1–3 ст. 5 КК України.

Стаття 5. Зворотна дія закону про кримінальну відповідальність у часі

1. Закон про кримінальну відповідальність, що скасовує кримінальну протиправність діяння, пом'якшує кримінальну відповідальність або іншим чином поліпшує становище особи, має зворотну дію у часі, тобто поширюється на осіб, які вчинили відповідні діяння до набрання таким законом чинності, у тому числі на осіб, які відбувають покарання або відбули покарання, але мають судимість.
2. Закон про кримінальну відповідальність, що встановлює кримінальну протиправність діяння, посилює кримінальну відповідальність або іншим чином погіршує становище особи, не має зворотної дії в часі.
3. Закон про кримінальну відповідальність, що частково пом'якшує кримінальну відповідальність або іншим чином поліпшує становище особи, а частково посилює кримінальну відповідальність або іншим чином погіршує становище особи, має зворотну дію у часі лише в тій частині, що пом'якшує кримінальну відповідальність або іншим чином поліпшує становище особи.

Що означає пом'якшення і посилення кримінальної відповідальності, а також правила визначення санкції з більш суворим покаранням див. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 11-те вид., переробл. та допов. Київ : ВД «Дакор», 2019. С. 21-28.

Також слід враховувати, що в проєкті Закону №7290 пропонується доповнити КК України (Прикінцеві положення) таким пунктом:

«Якщо діяння, передбачені у статтях 437-438⁵, 442, 442¹ цього Кодексу, на момент їх вчинення не визнавалися злочином відповідно до законодавства України про кримінальну відповідальність, але визнавалися злочином геноциду, злочином агресії, злочином проти людяності або воєнним

злочином відповідно до норм міжнародного права, вважається, що такі діяння на час їх вчинення визнавалися такими, що є злочином, відповідно до законодавства України про кримінальну відповідальність».

Вам може бути цікаво

Про переговори, території та референдуми

(<https://pravo.org.ua/blogs/pro-peregovory-terytoriyi-ta-referendumi/>).

У статті для «Дзеркала тижня» голова правління Центру політико-правових реформ Ігор Коліушко розповідає про правові аспекти територіальних поступок у можливих переговорах із росією

Врятувати закон «Про публічні консультації»

(<https://pravo.org.ua/blogs/vryatuvaty-zakon-pro-publichni-konsultatsiyi/>).

Україна декларує амбітні євроінтеграційні плани. І в цей же час ухвалюємо закон, який більше ніж на «3 з мінусом» за 5-бальною шкалою не оцінити. Тим паче, правильні закони потрібні не для ЄС, а для самої України, наших громадян і бізнесу. Про що йдеться? Профільний Комітет Верховної Ради рекомендував до 2 читання законопроект «Про публічні консультації» [...]

ПІДПИСАТИСЬ НА
НОВИНИ

Наші контакти:

01001, м. Київ, вул. Хрещатик,

4, _____ оф. _____ 13

(<https://goo.gl/maps/VLZLb5jS3gj1Ggi96>).

[+380442780317](tel:+380442780317)

(<tel:+380442780317>),

[+380442780372](tel:+380442780372)

(<tel:+380442780372>).

centre@pravo.org.ua

(<mailto:Centre@pravo.org.ua>)

(<https://www.facebook.com/pravo.org.ua/>).

(https://twitter.com/pravo_center).

(https://t.me/CPLR_media).

(<https://www.youtube.com/user/pravocentre>).

© Центр політико-правових

реформ,

1996 – 2022. Передруки та

цитовання вітаються за умови

посилання на Центр політико-
правових реформ (ЦППР).
(<https://pravo.org.ua/>).

Розробка сайту IT BRO
(<https://itbro.pro/>).